

DE FACTIE IN HET REDERIJERSDRAMA

EEN VOLWAARDIG GENRE OF EEN SUBGENRE?

BACHELORTHESIS VROEGMODERNE TIJD

KO LAMMERS

STUDENTNUMMER: 8930198

SCRIPTIEBEGELEIDER: DR. F.M. DIETZ

DATUM: 4 NOVEMBER 2016

Universiteit Utrecht

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	3
1 THEORETISCH KADER	6
INLEIDING	6
1.1 WAT VERTELLEN DE REDERIJKERS ONS OVER DE FACTIES?	6
1.2 HISTORISCHE BETEKENIS VAN FACTIE	8
1.3 OVERIGE ONDERZOEKEN	9
2 ANALYSE VAN DE OPVOERING, INHOUD, FUNCTIE EN VORM VAN EEN FACTIE OFT SPEL VAN DE HERPENER	12
INLEIDING	12
2.1 DE OPVOERING VAN EEN FACTIE OFT SPEL VAN DE HERPENER	13
2.2 ANALYSE VAN DE INHOUD	14
2.3 ANALYSE VAN HET FACTIELIED EN ZIJN FUNCTIES	21
2.4 ANALYSE VAN DE VORM	22
2.5 SCHEMATISCHE VOORSTELLING VAN DE KENMERKEN VAN OPVOERING, INHOUD, FUNCTIE EN VORM VAN <i>EEN FACTIE OFT SPEL</i>	26
3 ANALYSE VAN DE OPVOERING, INHOUD, FUNCTIE EN VORM VAN DE FACTIES VAN HET LANDJUWEEL EN HET HAAGSPEL	28
INLEIDING	28
3.1 ANALYSE VAN DE FACTIE VAN DE GOUBLOEME VAN VILVOORDE	30
3.2 ANALYSE VAN DE FACTIE VAN DE ROOSE VAN LEUVEN	32
3.3 ANALYSE VAN DE FACTIE VAN DE HEYBLOEME VAN TURNHOUT	33
3.4 OVEREENKOMSTEN VAN DE FACTIES VAN HET LANDJUWEEL EN HET HAAGSPEL	35
3.5 SCHEMATISCHE WEERGAVE VAN DE KENMERKEN VAN ALLE FACTIES	38
3.6 CONCLUSIE	40
4 ESBATTEMENTEN VS FACTIES	42
INLEIDING	42
4.1 WAT ZIJN ESBATTEMENTEN?	42
4.2 REGELS VOOR HET ESBATTEMENT	43
4.3 DE BELANGRIJKSTE VERSCHILLEN TUSSEN FACTIE EN ESBATTEMENT	45
4.4 CONCLUSIE	45
5 CONCLUSIE	47
BIBLIOGRAFIE	50
LITERATUUR	50
WEBSITES	51
BIJLAGE 1	52

INLEIDING

Peeter, Peter, Peer of Per de Herpener¹, factor van rederijderskamer De Violieren uit Antwerpen, schreef ter gelegenheid van de Vrede van Vaucelles *Een factie oft spel*.² De Vrede van Vaucelles, een bestand dat vijf jaar zou duren maar al snel weer werd geschonden, vond plaats op 5 februari 1556 en werd ondertekend door Filips II van Spanje en Hendrik II van Frankrijk. Toen Filips II in 1556 Antwerpen bezocht tijdens zijn rondreis in de Nederlanden werd ter ere van zijn intrede door de rederijderskamer van Antwerpen, De Violieren, *Een factie oft spel* opgevoerd. *Een factie oft spel* van De Herpener is het eerste ons in druk overgeleverde voorbeeld van het factiegenre. De volledige tekst is online beschikbaar.³

Vijf jaar later, in 1561, zouden nog zestien facties worden opgevoerd tijdens het grootse Landjuweel van Antwerpen en het daaropvolgende Haagspel.⁴ Deze facties zijn alle gepubliceerd in *Spelen van sinne*, twee verzamelbundels van de hand van de Bossche drukker Willem Silvius (ca. 1520-1580). Het werk werd uitgegeven in 1562 en was een typografisch hoogstandje, uitvoerig geïllustreerd met prachtige houtsneden en kalligrafische letters.⁵ Of er nog andere facties werden geschreven en opgevoerd, weten we niet. Ze zijn althans niet als zodanig herkend.

Aangezien er nauwelijks gegevens over het genre bekend zijn, is het niet eenvoudig een sluitende definitie te geven van de factie. Waarom het genre een factie genoemd werd en waarom het nogal abrupt werd beëindigd, weten we niet maar heeft mij wel gefascineerd. Daarom luidt mijn hoofdvraag: Welke kenmerken delen de facties op het gebied van vorm, inhoud, uitvoering en functie waardoor ze als een op zichzelf staand genre functioneerden? Ik heb de periode afgebakend waarin ik de facties bestudeer, namelijk van 1556 tot en met 1561. Wel zal ik in het theoretisch kader verwijzen naar historische beschrijvingen om te illustreren wat men wist van de factie en wat de etymologische verklaring van het woord factie kan zijn. Omdat de factie van De Herpener het eerste overgeleverde spel uit dit genre is, neem ik dit spel als centrale casus.

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden, moet er wel enig onderzoek gepleegd worden. In het eerste hoofdstuk inventariseer ik daarom wat we al over de factie weten en of de rederijders deze spelen zelf zo aanduiden. Aanwijzingen hiervoor vinden we bijvoorbeeld in de overgeleverde stukken van het Landjuweel van 1561 en in de benaming van de overgeleverde factie van De Herpener. In het theoretisch kader geef ik een overzicht van de opvattingen van verschillende

---

¹ In het vervolg schrijf ik De Herpener.

² De schrijfwijze verschilt soms, in deze scriptie hanteer ik de titel *Een factie oft spel*.

³ Universiteitsbibliotheek Gent onder nummer R .1037, zie bibliografie van deze scriptie. De getranscribeerde tekst van J.F. Willems staat in bijlage 1.

⁴ Hierna spreek ik van het Landjuweel en het Haagspel, daarmee bedoel ik de spelen in Antwerpen in 1561.

⁵ Ryckaert, 2011, p. 61.

onderzoekers en hun theorieën over de factie. Er is echter weinig onderzoek gedaan naar de facties in het algemeen en van die van De Herpener weten we nagenoeg niets. Men was wel enigszins geïnteresseerd, maar waarschijnlijk was het genre niet interessant genoeg om er iets mee te doen. Omdat het mij wél intrigeert, wil ik in dit eindwerkstuk een aantal vragen beantwoorden die mij bezighouden en proberen de kenmerken van een factie in kaart te brengen.

Hoofdstuk twee wordt bijna in zijn geheel gewijd aan een inhoudelijke analyse van de factie van De Herpener en er wordt gekeken naar de functies van het stuk, hoe het spel is opgebouwd en welke kwesties besproken worden. Welke boodschap wil de kamer overbrengen en hoe zit het met de vorm? In dit hoofdstuk probeer ik erachter te komen welke kenmerken specifiek voor deze factie gelden en de deelvraag die bij dit hoofdstuk wordt beantwoord luidt: Welke kenmerken treffen we aan bij De Herpeners factie in de opvoering, de inhoud, de functies en de vorm? De inleidende paragraaf wijdt ik aan een mogelijke aanleiding voor het schrijven van *Een factie oft spel* en een korte passage over De Herpener zelf. Daarna besteed ik aandacht aan de opvoering van de factie, 'Achter straten doende, met een vrolijk rellen' (op straat, vrolijk babbelend).⁶

De beschrijving van de inhoud die daarop volgt is vrij uitgebreid omdat in het stuk veel personages optraden die allemaal een belangrijke functie vervulden. Ik verwijs regelmatig naar opvallende gebeurtenissen en leg uit wat de rol is van deze personages in een bepaalde situatie. Door gedetailleerd in te gaan op de monologen en deze te verklaren, worden de functies van deze factie inzichtelijk gemaakt. Omdat het factielied een vast onderdeel was van de facties wordt gekeken naar de rol die deze speelde in de opvoering en in welke verhouding deze stond tot de factie. Welke kenmerken vertoont het factielied van De Herpener en wat was de functie? De vormtechnische aspecten komen in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk ter sprake. In een schematische voorstelling worden alle bevindingen kort samengevat.

In hoofdstuk drie worden de kenmerken van de facties van het Landjuweel en het Haagspel genoemd en vergeleken met die van De Herpener en worden de volgende deelvragen beantwoord: Welke kenmerken treffen we aan in de facties van het Landjuweel en het Haagspel? In hoeverre komen de kenmerken van de facties van het Landjuweel en het Haagspel overeen met de kenmerken van De Herpeners factie? Hebben de factieliederen allemaal dezelfde vorm en is dit kenmerkend voor het factiegenre? Hiervoor heb ik specifiek twee facties uit het Landjuweel en een uit het Haagspel geanalyseerd. Ik heb daarbij gekozen voor de factie met de meeste versregels en een korte factie met slechts vier personages. De derde heeft een gemiddelde lengte. Bovendien behandelen de facties verschillende thema's. Aan het eind van het hoofdstuk worden de bevindingen schematisch getoond en geef ik een conclusie.

---

⁶ Van Even, 1861, p. 47.

In het laatste hoofdstuk wordt gekeken of het factiegenre zich onderscheidt van een ander genre in deze rederijperiode, het esbattement. Daarbij hoort de vraag: Waarin verschilt een factie van een esbattement? Via een korte schets van het esbattement wordt een schematische weergave gegeven van de opvallendste verschillen tussen de beide spelen. Daarbij maak ik gebruik van de *charten* van het Landjuweel en het Haagspel omdat dit de meest betrouwbare bronnen blijken te zijn.

In de Conclusie ten slotte wordt een antwoord gegeven op de hoofdvraag. Alle bevindingen van het onderzoek worden besproken en toegelicht. Aan het einde wordt een samenvatting gegeven van de conclusies en volgt de eindconclusie.

1 THEORETISCH KADER

INLEIDING

Er is niet zoveel bekend over de facties. Ik beschrijf in dit hoofdstuk welke plaats de factie in het rederijkersgenre innam en wat we weten uit de overgeleverde bronnen. Er zijn plaatsen gevonden waarin de rederijkers specifiek verwijzen naar de factie en zelfs enkele aanwijzingen en voorwaarden verbinden aan het genre. In een paragraaf over de betekenis van het woord factie laat ik zien wat de term etymologisch kan betekenen. Vervolgens leg ik verschillende wetenschappelijke onderzoeken naast elkaar waaraan ik mijn conclusies verbind.

1.1 WAT VERTELLEN DE REDERIJKERS ONS OVER DE FACTIES?

Het tijdvak tussen de vijftiende en de zestiende eeuw kan worden gezien als de groei- en bloeiperiode van de rederijkers omdat in deze periode het aantal rederijkerskamers zeer groot was en de productie van literaire creaties aanzienlijk.⁷ De rederijkers namen deel aan allerlei feestelijkheden, van kleine vertoningen tot complete wagenspelen waarbij competitie tussen verschillende genootschappen vaak van groot belang was.⁸ Naast de literaire kunstvormen zoals het schrijven van gedichten met allerlei vormtechnische details, het lyrische genre, zien we in het rederijkersdrama veel kunstzinnige voordrachten of opvoeringen met allegorische personages. Zo kennen wij de zinnespelen (spelen die een amoureuze, religieuze of maatschappelijke thema uitbeelden) en daartegenover het esbattement, een kort komisch toneelstuk van ongeveer vijfhonderd versregels. Samen met de tafelspelen en de dramatische monoloog, waarin een spreker via een gedicht zichzelf en de mensheid op een satirische wijze schetste, zou de factie met gewoonlijk minder dan tweehonderd versregels tot het kleinere genre behoren.⁹

De facties die wij kennen uit het Landjuweel en het Haagspel zijn betrekkelijk eenvoudig van structuur en inhoud en daarom geschikt en bestemd voor een groot publiek. In deze facties werden verschillende politieke en maatschappelijke vraagstukken op luchtige, vaak humoristische wijze aan de kaak gesteld waarbij het moraliserende karakter een grote rol speelde. Het is goed mogelijk dat het genre al langer bestaat dan we aanvankelijk hebben gedacht, maar het werd nergens als zodanig genoemd.

Voor het Landjuweel en voor het Haagspel werd door de factors een *charte*¹⁰ geschreven. Met de *charte* werden rederijkerskamers uitgenodigd deel te nemen aan de wedstrijd, het Landjuweel te Antwerpen. Op de uitnodigingskaart werd het thema vermeld, in dit geval de vrede. Bovendien werd een toelichting gegeven op de uitvoering, en de prijzen die ermee verdiend konden

---

⁷ Coigneau, 1984, p. 35.

⁸ Pleij, 2007, p. 297-298.

⁹ Haerinck, 2009, p. 14.

¹⁰ Uitnodigingskaarten.

worden, werden gespecificeerd.¹¹ Op deze *charte* is specifiek een aantal opmerkelijke spelregels opgenomen waaruit we kunnen afleiden hoe de factie er globaal uitzag:

Wie de beste **Factie**, voorts sal stellen,
Achter straten doende, met een vrolijck rellen,
Daer *meest sins* in besloten werdt sonderlinghen,
En *recreatijvelijcst* om vertellen,
Maer *Schimp* en *Onheuscheyt*, moety buyten vellen,
Met een *nieu Dansliedeken* om springhen,
Die winyt *Sprincen wapen*, dus wilt bedwinghen,
Dry Oncen swaer, en nog voor *Tweede* fijn,
Ons *Hooftmans wapene*, doet wel U dinghen,
Van *twee* Oncen thoont *Broeders* een *Constich schijn*,
Alle de *Prijzen* sullen goet silver sijn. [v. 89-99]¹²

Uit dit onderdeel van de *charte* kunnen we opmaken dat de facties aan bepaalde regels gebonden waren. Vrij vertaald staat er dat het gebeuren zich vanaf een wagen langs de straat afspeelde en dat degene die de beste factie op levendige wijze opvoert en het geheel afsluit met een nieuw liedje waarop gedanst kon worden, mooie prijzen kon winnen. Het stuk moest weliswaar vrolijk zijn, maar ook een zin met zich meedragen. Belangrijke voorwaarde echter was dat niemand zich beledigd mocht voelen [*Schimp* en *Onheuscheyt*, moety buyten vellen].¹³ In het reglement voor de facties van het Haagspel stond bovendien de tijd van opvoering vermeld.

Tsanderdaechs naer u *Spel*, suldy u verlegghen
Tot een **Factie**, corts naer die *Clocke twee*,
Die belachelijcste is, maer soo sulcx pleghen,
Singht een vrolijcke *Liedeken*, verwect geen vee... [v. 64-68]¹⁴

Over de betekenis van *suldy u verlegghen* bestaan verschillende theorieën. Het zou kunnen betekenen dat degene zijn best moet doen om een factie op te voeren. Een andere interpretatie kan zijn: je verlagen tot. Dat zou inhouden dat de factie als iets minderwaardigs gezien werd.¹⁵ Maar opnieuw werd het factielied tot een belangrijk onderdeel van de opvoering genoemd.

---

¹¹ Mareel, 2010, p. 227.

¹² Van Even, 1861, p. 47

¹³ Ryckaert, 2011, p. 228-229.

¹⁴ Van Even, 1861, p. 57.

¹⁵ Ryckaert, 2011, p. 1219.

Het is dus aannemelijk dat er al een traditie bestond in het schrijven en spelen van facties. Bovendien lezen we in de 'Memorie op de Chaerte van 'T Landjuweel' dat "'T sanderdaechs, naer noene, u *Factie*, na d'oude costume', dus *volgens de oude gewoonte*, moest worden opgevoerd.¹⁶ De rederijkers waren blijkbaar zelf op de hoogte van deze spelen, maar we hebben nergens voorbeelden van facties teruggevonden. Zou het theoretisch mogelijk kunnen zijn dat hier verwezen wordt naar *Een factie oft spel* van De Herpener? Dat zou betekenen dat De Herpener een soort voorbeeldfunctie heeft gehad, dit moet blijken uit de overeenkomende kenmerken tussen de latere facties en die van De Herpener. Maar zou De Herpener zelf ook al op de hoogte geweest kunnen zijn van de benaming? Ook dat is een plausibele veronderstelling. Hiervoor moeten we teruggaan in de tijd en kijken wat de betekenis van factie zou kunnen zijn en of deze in verband gebracht kan worden met De Herpeners factie.

1.2 HISTORISCHE BETEKENIS VAN FACTIE

De term factie zou een Nederlandse verbastering van de Latijnse *facetiae* zijn, korte spitsvondige, satirisch-moraliserende, vaak erotische verhaaltjes met een scatologische inslag met aan het slot een boodschap.¹⁷ In dit verband zijn bronnen gevonden van Poggio Bracciolini, een Italiaans geleerde (1380-1459), die een groot aantal *facetiae* geschreven heeft. In 1849 verscheen *The Facetiae Or Jocose Tales of Poggio* door I. Liseux, en in 2015 verscheen *Facezie Di Poggio Fiorentino*, van Poggio Bracciolini, een verzameling korte vertellingen van Bracciolini, uitgegeven door een groep wetenschappers die het boek grote culturele waarde toedichtten. De *Facetiae*, die voor het eerst gepubliceerd werd in 1470 is het beroemdste '...jokebook of the Renaissance and the only one internationally known and read today'.¹⁸ Belangrijk hierbij is dat '...his satire is directed against the three traditional butts of the medieval *exemplum*: the corruption of churchmen, the stupidity of peasants, and the sexual insatiability of women'.¹⁹ Alhoewel deze als eerste opduikt in de geschiedenis kunnen we niet veel overeenkomsten verbinden aan het latere spel dat De Herpener 'een factie' noemde. Opvallend is dat deze *facetiae* ook satirisch genoemd worden. De Herpener zal misschien wel van deze auteur en term gehoord hebben, maar qua thematiek en opvoering, er zijn geen aanwijzingen dat het werk van Bracciolini werd opgevoerd, ligt het mijlenver uit elkaar. Hiermee komen we niet veel verder dan dat de naam wel bestond voordat De Herpener hem introduceerde.

Ook het Franse *facétie* wordt genoemd als een mogelijke bron in de betekenis van schertsend, satirisch. Het Engels *farical* geeft als vertaling leuk, komisch, grappig. Op de *charte* van

---

¹⁶ Van Even, 1861, p. 48.

¹⁷ Ryckaert, 2005, p. 299.

¹⁸ Bowen, 1988, p. 5.

¹⁹ Bowen 1988, p. 5.

het Landjuweel staat in de alinea 'van den sot' op versregel 113: 'Met een sotte Factie Incomende fraey', waarmee een zotte vertoning of zot stukje bedoeld werd.²⁰ Dan is er nog de Latijnse variant *facere* wat maakwerk betekent en zou dan vernoemd kunnen zijn naar het voornaamste lid, schrijver en vertegenwoordiger van de rederijderskamer de factor of facteur.²¹

1.3 OVERIGE ONDERZOEKEN

Hiervoor heb ik al aangehaald dat het factiegenre weinig bestudeerd is. Er is een en ander te vinden in tekstedities, beschrijvingen van het landjuweel of wanneer er een vergelijking met een ander genre, die van het esbattement, gemaakt wordt. Deze opmerkingen behelzen vaak niet meer dan een voetnoot of een enkele bladzijde. Er zijn onderzoekers geweest die het genre wel noemden, maar weinig waarde hechtten aan het genre zelf. De factie van De Herpener is door vrijwel geen enkele onderzoeker besproken.

In het repertorium van W.M.H. van Hummelen vinden we een inventaris van de zeventien facties, met daarbij vermeld de naam van de rederijderskamer, het blazoen en de personages.²² Een opsomming van wat er is overgeleverd zonder aandacht te besteden aan het genre zelf. In *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de 16^e eeuw* noemt Kalff facties 'onbeduidende korte vertoeningen van eenige personen uit het volk, die elk een woordje zeggen'.²³ Hieruit blijkt dat de factie niet als een literair hoogstandje werd gezien. Knuvelder maakt in zijn kloeke eerste deel van het *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* melding van een aantal kluchtspelen, esbattementen 'en dergelijke'.²⁴ Weinig inspirerende woorden.

Een uitspraak van Coigneau geeft niet meer informatie dan de vorige onderzoekers, hij zit met name op één lijn met Kalff. Hij beschrijft de factie namelijk als een revue met personages uit het publiek die hun zegje komen doen, meestal over een maatschappelijke kwestie. Er is nauwelijks sprake van een dialoog, eenvoudig van structuur en kort. Opvallend is dat er een groot aantal personages meespelen. Het geheel wordt afgesloten met een lied.²⁵ Deze constatering geldt niet voor alle facties. Met uitzondering van de factie van De Herpener, waarin 56 personen optreden, is het aantal personages in de facties van het Landjuweel en het Haagspel heel wisselend. In de meeste facties spelen acht tot twaalf personages een rol, met uitschieters naar beneden van twee en naar boven van zestien.

Volgens Schotel is er bijna geen factie of klucht uit de vijftiende en zestiende eeuw bekend 'waarin dwingelandij, losbandigheid en verkwisting der grooten, de verdorvene zeden en diepe

---

²⁰ Ryckaert, 2011, p. 229.

²¹ Ryckaert, 2005, p. 299.

²² Hummelen, 1968, p. 171-241.

²³ Kalff, 1889, p. 66.

²⁴ Knuvelder, 1978, p. 512.

²⁵ Coigneau, 1993, p. 114.

onkunde der priesters, en het bijgeloof niet werden ten toon gesteld'.²⁶ Uit deze beschrijving blijkt dat Schotel de factie en de klucht dezelfde kenmerken aanmeet. In zijn *Geschiedenis der rederijkers in Nederland* zegt hij dat de rederijkers esbattementen, factiën en andere spelen gaven en noemt *de factie van den Boomlozen mande* als spel dat al in 1535 werd opgevoerd.²⁷ Hiervan is echter geen bewijs of bron teruggevonden. Er komt, kortom, niet naar voren hoe de facties zich profileerden. Alhoewel Schotel de Spelen van Sinne en Batementen onder de noemer van 'een menigte factiën' brengt, verklaart dat nog niet dat ze werkelijk zo genoemd werden.²⁸

Ook Prims scheert de twee genres, de factie en het esbattement, over een kam en verwacht de namen van de winnaars van de esbattementen met die van hun factie. Hij vermeldt wel dat de factieliederen werden uitgereikt of verkocht aan het publiek.²⁹ Steenbergen maakt het in zijn *Landjuweel van de rederijkers* helemaal bont door álle genres over een kam te scheren en maakt nadrukkelijk geen onderscheid tussen de factie en het esbattement.³⁰

Vervolgens is er een aantal onderzoekers geweest dat juist een onderscheid aanbracht tussen het esbattement en de factie, maar dan alleen op grond van het aantal verzen. Zoals Van Boeckel die de Lierse facties bespreekt en een verschil laat zien tussen een esbattement en een factie.³¹ Terecht naar mijn mening omdat het esbattement 400 tot 500 verzen moest tellen³² en de factie gemiddeld slechts 137 verzen telde, waarbij het lied niet werd meegeteld. Opvallende en juiste opmerking van Van Boeckel omdat lange tijd werd gedacht dat onder factie het factielied verstaan werd. Maar daar blijft het volgens Van Boeckel bij.

Ryckaert heeft in 2005 een artikel gewijd aan de facties van het Landjuweel en het Haagspel. In zijn slotbeschouwing betreft hij als enige zeer summier de factie van De Herpener.³³ Ryckaert haalde onder andere aan dat volgens de *Charte der Rhetorijcken van d'Landt-juweel* het aantal versregels voor het esbattement tussen de vier- en vijfhonderd moest zijn (v. 60: 'Tusschen vier en vijfhondert, sijn wy content').³⁴ *Een factie oft spel* van De Herpener heeft bijna vijfhonderd versregels, dat zou betekenen dat het stuk dat expliciet een factie genoemd wordt, juist een esbattement moet zijn. Er wordt op de *charte* niet aangegeven hoeveel regels een factie moest bevatten of hoeveel personages aan het stuk moesten deelnemen. Over het verschil tussen de esbattementen en de facties heeft dus lange tijd enige verwarring bestaan omdat sommige

---

²⁶ Schotel, 1862, p. 309.

²⁷ Schotel, 1862, p. 154.

²⁸ Schotel, 1862, p. 239.

²⁹ Prims, 1940, p. 30 e.v.

³⁰ Steenbergen, 1950, p. 37 en 148

³¹ Van Boeckel, 1929, p. 202-203.

³² Volgens de charte.

³³ Ryckaert, 2005, p. 326-327.

³⁴ Ryckaert, 2005, p. 302.

onderzoekers de esbattementen bestempelden als facties. Hier kom ik uitvoerig op terug in hoofdstuk 4 waarin de kenmerken van het esbattement en de verschillen tussen esbattementen en facties worden besproken.

De kleine groep onderzoekers die zich daarna heeft beziggehouden met het thema beschrijft de facties nagenoeg allemaal in termen van kort en (satirisch)-komisch, met een erotische inslag³⁵, als straatrevuetjes die werden opgevoerd tussen het publiek en afgesloten werden door een lied³⁶ of ten slotte als een vermakelijk toneelstukje³⁷. Algemene kenmerken die we bij de facties aantreffen, maar het geeft verder geen informatie over de plaats van het genre in het rederijkersspel.

De belangstelling voor de factie in het algemeen is gering, maar de factie van De Herpener komt er helemaal bekaaid vanaf. Alhoewel er zeventien complete facties zijn overgeleverd, beperkten de onderzoekers zich tot opsommingen van enkele kenmerken en inhoudelijke samenvattingen van de spelen. Kunnen we deze facties als een apart genre benoemen? Om die vraag te beantwoorden moeten eerst alle aspecten genoemd worden die door een grondige analyse aan het licht komen. In mijn onderzoek wil ik kijken of er kenmerken zijn die niet in de andere genres voorkomen, maar die karakteristiek zijn voor de facties.

---

³⁵ Ryckaert, 2005, p. 299.

³⁶ Vandommele, 2011, p. 33.

³⁷ Pleij, 2007, p. 715.

2 ANALYSE VAN DE OPVOERING, INHOUD, FUNCTIE EN VORM VAN *EEN FACTIE OFT SPEL VAN DE HERPENER*

INLEIDING

In dit hoofdstuk wijs ik plaatsen aan die kenmerkend zijn voor de factie van De Herpener. Na een korte schets over de persoon Peter de Herpener en de aanleiding van het schrijven van de factie laat ik zien dat er twee, mogelijk zelfs drie, versies van de factie van De Herpener moeten hebben bestaan. In paragraaf 2.1 analyseer ik de opvoering van het spel en wijs daarbij op de manier waarop het spel gespeeld werd en het aantal personages dat daarin een rol speelde. In de tweede paragraaf analyseer ik de inhoud en geef ik telkens terugkerende en opvallende passages en functies in deze factie aan. In de derde paragraaf bespreek ik het factielied en de functies die bij het factielied horen en in de vierde paragraaf wordt gekeken welke vormtechnische bijzonderheden we aantreffen in de factie. Tot slot geef ik een schematisch overzicht van alle kenmerken die ik in de vorige paragrafen aan het licht heb gebracht.

Over De Herpener als persoon is eigenlijk niets bekend, zelfs geen geboorte- of sterftejaar. Wat we wel weten, is dat hij de belangrijkste functie in de rederijkerskamer De Violieren bekleedde, die van factor of facteur. Hij schreef belangrijke teksten en was daarmee de artistieke kracht achter de spelen en zag erop toe dat de literaire voorschriften in de kamer werden nageleefd.³⁸

Uit de vijftiende en begin zestiende eeuw zijn verschillende toneelstukken, liederen en gedichten overgeleverd die waren geschreven ter ere van vorsten, ter viering van bestanden, wapenstilstanden of vrede, overwinningen, veroveringen en geboorten van prinsen. Het is niet verwonderlijk dat er in deze roerige tijden zoveel over vrede en bestanden werd geschreven. Dat De Herpener zich ook met deze problematiek bezighield, is daarom niet uitzonderlijk. Uit deze tijd, de tijd van oorlogen en opstanden, stamt het spel van De Herpener, *Een factie oft spel*, waarin hij de viering van het Bestand van Vaucelles kritisch beschrijft. Wanneer koning Filips II op 23 maart 1556 Antwerpen bezoekt tijdens zijn rondreis door de Nederlanden wordt ter gelegenheid hiervan dit toneelstuk, voor hem en 'vele andere Edele Heeren' opgevoerd door de plaatselijke rederijkerskamer De Violieren. Het spel werd een maand na de vertoning gedrukt door Gillis van Diest. Het titelblad vermeldt dat het om *Een factie oft spel* gaat.

Mijn onderzoek bracht aan het licht dat er twee versies van het voorwoord van *Een factie oft spel* bestaan. In de eerste wordt Filips II rechtstreeks aangesproken en wordt de datum van de opvoering vermeld. In de tweede versie, een herdruk uit 1609, zijn beide vermeldingen verwijderd, Filips II is

---

³⁸ Pleij, 2007, p. 299.

immers in 1598 overleden. Het stuk werd dus opnieuw opgevoerd in 1609, het begin van het Twaalfjarig Bestand, een wapenstilstand tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Zo werd een staatkundige gebeurtenis wederom met deze vertoning gevierd. Dit benadrukt nog eens de status van het spel.

Zeer waarschijnlijk is de factie ook nog in 1578 opgevoerd toen Jan van Hout (1542-1609), lid van de Leidse rederijderskamer De Witte Ackoleyen, een rederijderswedstrijd organiseerde ter gelegenheid van de viering van het Leids ontzet (1574). Hiervoor schreef Jan van Hout een rederijderskaart (uitnodiging) met daarin regels waaraan onder andere gedichten moesten voldoen.³⁹ Volgens Schotel gaf dit bestand aanleiding om de overwinningen en veroveringen te vieren met optochten en spelen. De Violieren speelde de factie van De Herpener.⁴⁰ Voor deze voorstelling heeft De Violieren waarschijnlijk het voorwoord tijdelijk aangepast, Antwerpen verwijderd en Leiden in de plaats gezet. Dit kunnen we niet met zekerheid stellen, er is geen derde versie van het voorwoord bekend. Voor de analyse en de bespreking van de kenmerken van *Een factie oft spel* baseer ik mij op de eerste uitgave, met de inleiding waarin Filips II wordt aangesproken.

2.1 DE OPVOERING VAN *EEN FACTIE OFT SPEL* VAN DE HERPENER

Behalve het feit dat De Herpener zijn spel zelf factie noemt, zijn we met de opvoering direct aanbeland bij het eerste aspect dat deze factie kenmerkt. De vertoning of opvoering van de factie werd op een aantal wagens gepresenteerd waarop een of meer personages optraden met hun revuetje, zoals werd voorgeschreven door de *charte*. De tekst beschrijft zeer nauwkeurig welke scènes op de wagens werden uitgebeeld en welke houding en positie de figuren innamen. Er werd door de figuren nauwelijks bewogen, als in een tableau vivant.⁴¹ We zien hier een grote overeenkomst met de wagenspelen, waarin wagens voorkomen die rijden of stilstaan waarop zich personages bevonden. Het kwam voor dat er al lopend scènes werden opgevoerd die telkens werden herhaald.⁴² Net als bij de wagenspelen is de functie in *Een factie oft spel* het directe contact met de toeschouwers en de herhalende structuur. Dit middel, de opvoering met behulp van wagens, heeft De Herpener blijkbaar overgenomen. De vijf versierde wagens worden als volgt gepresenteerd:

De eerste wagen die gereedstond, [v. 28-29], *een triumpheliken wagen*, vervoerde de doodzieke *Mars*⁴³, *metten erm aenden hals, hebbende dry voesteren* (letterlijk voedsters), met *Footse* (geweld) die aan zijn voeten ligt, met *Nijt* aan zijn linkerkant en *Quaden wille* aan zijn rechterkant en de hoplieden *Raescop*, *Hersseloos* en *Sonder Vreese* en dokter *Slappen Troost*.⁴⁴

---

³⁹ Koppenol, 2009, p. 7.

⁴⁰ Schotel, 1862, p. 190.

⁴¹ Mareel, 2010, p. 228.

⁴² Pleij, 2007, p. 125.

⁴³ Oorlogsgod Mars. In de inhoudsanalyse wordt deze figuur nader genoemd en verklaard.

⁴⁴ In de inhoudsanalyse wordt nader ingegaan op deze allegorische personages.

Op de tweede wagen die wordt beschreven, staat *Thuys van neringhe*, met de deur open maar slapend, met daarbij *Verstandt*, *Menichbenaude* en *Redene* [v. 177-178]. Omdat er sprake is van verschillende wagens kunnen we ons voorstellen dat *Thuys van neringhe* zich op de wagen bevindt. Enige tijd later verschijnt een wagen met daarop een smederij en de smid *Labuer* en zijn knecht *Goetwillich* [v. 334-335]. De wagen met de smidse wordt afgewisseld door een overdekte wagen met jongelui [v. 403-404]. Ten slotte arriveert de laatste wagen met daarop gezeten een maagd, genaamd *De Violiere* [v. 404-405].

De sprekende personages bevonden zich tussen de wagens en liepen zo in een stoet mee.⁴⁵ Belangrijk punt is dat er geen sprake is van dialogen in deze factie. Vermoedelijk werden de monologen uitgesproken op straat tussen de wagens, als een straatrevue. Nadat ze hun tekst hadden opgezegd, vertrokken de wagenloze acteurs en arriveerde de volgende beladen wagen en zo herhaalde de procedure zich totdat iedereen aan het woord was geweest. Als een doorlopende voorstelling voltrekt het spel zich voor het publiek, te beginnen ter hoogte van de plek waar de koning en zijn 'Edele Heeren' hadden plaatsgenomen. Door tijdens het lopen de scènes op te voeren, konden de voorstellingen telkens herhaald worden en werd een zo groot mogelijk publiek bereikt. Het kwam ook voor dat de laatste voorstelling op de markt werd gegeven.⁴⁶ Dit herhalende element wordt gedurende het hele stuk volgehouden. Er is niet alleen een herhaling in de opvoering, er worden ook boodschappen herhaald die het publiek moet onthouden, wat zich uiteindelijk in het lied duidelijk manifesteert.

De stoet werd vergezeld door ten minste twee personages te paard: *Bestandt*, 'ghecleet gelijk eenen engele' en *Redene* die voor *Thuys van neringhe* staat. Waarschijnlijk waren er meer paarden aanwezig, de ruiters (*Meest alle Ruyteren*) en de militairen (*Meest alle Hooplieden*) werden ook vertegenwoordigd door een personage. Er namen in totaal niet minder dan 56 personages deel aan het 'wereldlijk processiespel'.⁴⁷ Ryckaert vraagt zich scherpzinnig af of het aantal personages naar het jaar verwijzen waarin het bestand werd afgekondigd, 1556.⁴⁸ Een leuke hypothese, het zou inderdaad een knap staaltje van een dieperliggend verband zijn, een vaardigheid die je van rederijderskunstenaars wel kunt verwachten. In de tekst wordt hier echter niet naar verwezen.

2.2 ANALYSE VAN DE INHOUD

AANVANG VAN HET SPEL

Om het spel te laten beginnen, neemt een heraut het woord in de hoedanigheid van *Een personage genaemt Fame van goede tijdinghe*, een vrouwspersoon met vleugels die op een trompet blaast en

---

⁴⁵ Pleij, 2003, p. 25.

⁴⁶ Pleij, 2007, p. 124.

⁴⁷ J.A. Worp, 1903, p. 132.

⁴⁸ Ryckaert, 2005, p. 326-327.

in elf zinnen verslag doet van de naderende vrede dat als volgt begint: 'Al dat ooren heeft wilt ghehoor gheven', dus goed luisteren [v. 1-11]. De Herpener vraagt om aandacht via de boodschapper. De toeschouwers worden direct bij het spel betrokken en zijn een en al oor.

Het publiek herkende waarschijnlijk in *Fame*, ook wel Fama genoemd, de godin uit de Romeinse mythologie die als personificatie van de roem en het gerucht belangrijke heldendaden en feiten rondbazuinde.⁴⁹ Door de blijde boodschap krijgt het stuk een positief karakter. Het wekt sympathie op bij het publiek (*captatio benevolens*), een retorisch middel. De functie hiervan is de toehoorders te overtuigen en enthousiast te maken.

Belangrijk is de laatste zin die *Fame* uitspreekt: 'Weet hoe Thuys van neringhe sal open gaen' [v. 11]. Hiermee wordt bedoeld dat de economie weer tot bloei zal komen wanneer het bestand een feit is en als de mensen bereid zijn zich in te zetten voor een blijvende vrede. In het vervolg van het spel worden voortdurend toespelingen gemaakt op deze *neringhe* (inkomsten, handel, middelen van bestaan), een zaak van levensbelang. Een van de functies die De Herpener gebruikt om het gehoor te wijzen op het belang van een gezonde economie. We zien later dat bepaalde categorieën personages verschillende belangen hebben bij het vredesverdrag.

Vlak daarna komt (opnieuw) een engel het toneel op, dit keer te paard. Deze engel heet *Bestandt* en is de personificatie van het Bestand van Vaucelles en werd door God gezonden. Wederom een religieuze figuur die iedereen aanspoort de Heer te loven en te eren. In een moralistisch stukje, de functie van het invoeren van *Bestandt*, wordt duidelijk gemaakt dat de deugdzame mens niets hoeft te vrezen. Er volgt een vergelijking met Job (Bijbelse figuur) die zwaar op de proef werd gesteld, maar desondanks God trouw bleef.⁵⁰ Door *Mars'* plunderingen zijn *Menichbenauden*⁵¹ 'zo arm als Job' geworden, net als Job worden zij getest, ben je rechtvaardig dan hoef je niet benauwd te zijn voor wat er gaat gebeuren. Het zal geschieden zoals de Heer het wil is hier de boodschap die De Herpener het gehoor wil meegeven.

INTRODUCTIE VAN DE SCHULDIGEN

Vervolgens wordt een van de hoofdpersonen, de zieke *Mars* gezeten op een *triumpheliken wagen* voorgereden, vergezeld van een drietal verzorgsters, *Footse*, *Nijt* en *Quaden wille*, drie hoplieden, *Raescop*, *Hersseloos* en *Sonder Vreese* en dokter *Slappen Troost*. *Mars* staat symbool voor de Romeinse oorlogsgod Mars. Doordat De Herpener de vijand symboliseert door de helse *Mars* met zijn slechte karaktereigenschappen te introduceren, onderstreept hij de zinloosheid van de oorlog. Vanwege de oorlog ligt de economie plat, zijn er geen middelen van bestaan meer, raken mensen werkloos en gaan bedrijven failliet. Dit thema versterkt hij nog eens en beeldt de slechte

---

⁴⁹ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/faam>

⁵⁰ Bijb.: Boek Job.

⁵¹ De mensen die door de oorlog in het nauw zijn gedreven, angstig en arm geworden.

eigenschappen van *Mars* op allegorische wijze uit door zijn begeleidende personages. De voedsters *Footse*, *Nijt* en *Quaden wille* staan symbool voor de slechte eigenschappen van Mars, zij voeden hem letterlijk met geweld, nijd en kwade opzet, en begeleiden hem tot aan zijn dood. De militairen *Raescop*, *Hersseloos* en *Sonder Vreese* kenmerken *Mars'* geestelijke vermogens, respectievelijk kort lontje, hersenloos en zonder angst. De dokter *Slappen Troost* die ook op de wagen heeft plaatsgenomen, is onbekwaam en kan hem niet meer redden. Als je zulke slechte eigenschappen hebt, kun je daar niet van genezen. Door de hoplieden belachelijke, komische namen te geven, spreekt De Herpener zijn afschuw uit over de dwaze actie van deze heerschappen. Het publiek herkent waarschijnlijk de bedoeling van deze humoristische, satirische functie.

Dan volgt er een klaagzang van *Mars* waarin hij zich erover verbaast dat deze dodelijke ziekte hem is overkomen en wordt het al snel duidelijk dat hij niet van zijn kwalen zal genezen, zelfs niet als de dokter er goed voor betaald wordt door de hoplieden *Raescop* en *Hersseloos*. *Mars* heeft te veel misdaden gepleegd: *Den crancken heeft veel quai corruptien int lijf* [v. 47]. Zijn lichaam is aangetast door kwaadaardigheid, veroorzaakt door zijn kwalijke praktijken. Er volgt een opsomming van wat hij allemaal op zijn kerfstok heeft, geweld, verkrachting, dorpen en steden geplunderd en afgebrand en hij heeft veel bloed laten vloeien, kortom *hy en heeft niet goets inde leden* [v. 49]. *Quaden wille* zegt dat *Mars* moet blijven hopen op een nieuwe oorlog.

Dit tafereeltje heeft een belangrijke functie, namelijk het aan de kaak stellen van de misdaden die gepleegd waren in de zogenaamde Italiaanse oorlogen, een reeks samenhangende conflicten die al begonnen waren in 1494 en pas zouden eindigen in 1559 (de Vrede van Cateau Cambresis).⁵² Het publiek was in die tijd angstig en werd telkens weer geconfronteerd met oorlogen en opstanden. Er spreekt hoop uit dat het goed zal komen.

KENNISMAKING MET VOORSTANDERS VAN DE OORLOG

In het volgende deel wordt een aantal allegorische vertegenwoordigers van enkele beroeps categorieën verbeeld.⁵³ Tot de eerste categorie behoren degenen die hun brood verdienen in het leger of wapentuig vervaardigden voor het leger. Zij worden nu werkloos en hebben geen inkomsten meer. In veertien monologen maken ze hun ongenoegen over het Bestand kenbaar. *Elck Stafmaker* (vervaardiger van knuppels of andere houten wapens) zegt dat hij zijn spullen beter kan opbergen, 'nu worp ick doch alle mijn spullen in dassen' [v. 62]. In afwachting op 'betere tijden', dat betekent voor hem een nieuwe oorlog, gaat hij van de knuppels roeispanten maken om nog iets te verdienen. *Elck Poedermaker* heeft ook geen werk meer, want er is geen behoefte aan buskruit. Hij zal pas weer blij worden als de oorlog wordt voortgezet. *Diversche Busschietters* is er trots op

---

⁵² Mareel, 2010, p. 184.

⁵³ Ryckaert, 2005, p. 327.

duizenden mensen te hebben vermoord, nu is hij werkloos. *Elck Harnasmakere* verkoopt geen harnas meer, alles ligt te roesten. *Elck Sweertmakere* hoort niets meer over een oorlog of gevecht en weet zich geen raad.

Zo is ook *Meest alle Ruyteren* overbodig geworden en *Alle Lantsknechten* moet gelaten afwachten wat de toekomst zal brengen. *Meest alle Hooplieden* beklagt zich over de vrede en ziet de vrede en het bestand als vijanden, *Meest alle Venders* vraagt zich af wat er met de vlag moet gebeuren en stelt voor het vaandel op het dak te zetten nu er niet meer mee gezwaaid hoeft te worden. *Veel Weyfelers* zijn soldaten van een lagere militaire rang en hebben weinig te zeggen, ze hopen op een vast leger, een beroepsleger.

Dan zijn er nog de muzikanten van het leger, *Elck Trommelslegere* en *Diversche Pijpers* die afscheid van elkaar nemen en de *Hoerenvoerder*, die zich afvraagt waar hij al die hoeren naartoe moet brengen. Met pijn in zijn hart moet hij ze ontslaan. Een van de prostituees, *Een velthoere Quat Opstel*, beklagt zich erover dat ze stank voor dank krijgt en ze stelt voor van stad tot stad te trekken en vraagt wie haar willen vergezellen en iedereen volgt haar. Allen doen hun beklag over teruglopende inkomsten of werkloosheid en faillissementen door de beëindiging van de oorlog en besluiten ergens anders hun avontuur te zoeken. Met deze scène wil De Herpener duidelijk maken dat er een groep hebzuchtige mensen is die zelfs een oorlog verkiezen boven de vrede. Er komen veel personages aan het woord die vrijwel hetzelfde propageren.

KENNISMAKING MET VOORSTANDERS VAN DE VREDE

Nadat de groep 'klagers' het toneel heeft verlaten, vindt er een belangrijke kentering plaats in het spel en komen er personages op die zich wél verheugen op het nieuwe bestand. Deze antithese wordt zeer ver doorgevoerd en heeft ook een functie. Het is een slimme set van De Herpener, zo wekt hij sympathie bij zijn gehoor. Eerst het publiek kennis laten maken met een groep die vooral gebaat is bij een voortzetting van de oorlog, daarna deze groep, die veel beter aansluit bij het publiek. Het optimisme wordt belicht en krijgt veel meer tekst in de factie en de bereidwilligheid van de arbeiders zal door het gehoor zeker positief ontvangen zijn. Maar vooraf komt lekenpriester *Der Benauder Confoort* troost bieden aan de in het nauw gedreven, bange mensen. Hij is gestuurd door de allerhoogste en verkondigt dat God verantwoordelijk is voor het Bestand en dat iedereen Hem daarvoor moet loven en toejuichen en zich tot Hem moet bekeren, pas dan zal hij verlost worden. *Meest alle Schippers* en *den Gemeenen Coopman* komen op het toneel en danken de Heer dat ze weer handel kunnen drijven, de zeeën mogen bevaren en vissen. Iedereen heeft goede voornemens, de *Gemeenen Ambachtsman* gaat hard werken om zijn schulden af te betalen en hoopt op een langdurige vrede, de *Gemeenen Landeman* vertrouwt op betere tijden en wil van blijdschap het Kyrie Eleison (Heer ontferm u over ons) zingen.

Zelfs een stel boeven ziet de toekomst rooskleurig tegemoet nu de economie weer op gang komt. *Blijfrabaut eenen jongen*, een van de boeven, zegt tegen de ander, *een rabbauken Cleyn Sorge*: '[...] thuys van neringhe is open...' [v. 170], en 'Menichbenaude sal nu heel verblijen' [v. 174]. Waarop *Cleyn Sorge* zegt: 'Aen menich benaude ons neringe gebrack/Maer hy mocht nu wel beter ghemoet sijn' [v. 176-177]. Met andere woorden als het beter gaat met *Menichbenaude*, de slachtoffers van de oorlog, is er ook weer genoeg voor hen, er valt weer wat te halen, daar ontbrak het eerst aan. Het retorisch middel is ook hier weer het publiek overtuigen door veel argumenten te noemen.

De Herpener heeft laten zien dat beide partijen verschillende belangen vertegenwoordigen, beide groepen vrezen voor inkomensverlies en werkloosheid. Hij veroordeelt niet maar laat met de vele voorbeelden zien hoe de oplossing bereikt kan worden en is er daardoor in geslaagd het publiek te overtuigen van zijn stelling. In deze adviserende, ondersteunende functie draagt De Herpener allerlei 'verpakte' oplossingen aan. Zo kan de *Stafmaker* roeispanen gaan maken, de vlaggen van de *Venders* kunnen op het dak geplaatst worden, de muzikanten kunnen elders muziek gaan maken en de hoeren kunnen hun diensten in de stad aanbieden. De Herpener kan het niet laten en heeft voor de smid ook al een alternatief: van de harnessen kunnen braadpannen gemaakt worden en van de zwaarden lepelstelen. Kortom: Er is werk voor iedereen. Dit is een sterk staaltje van wat we tegenwoordig 'reconversie' zouden noemen. Deze scène geeft weer dat de mens van nature goed is, uiteindelijk staat hij open voor veranderingen.

PERSONIFICATIES VAN MENSELIJKE VERMOGENS EN GEVOELENS

De tweede versierde wagen is inmiddels gearriveerd, of hij stond er al want *Blijfrabaut eenen jongen* had zijn collega er net op geweest. Op deze wagen stond *Thuys van neringhe* met geopende deuren. Alhoewel iedereen blij is, moet er nog wel iets gebeuren voordat er sprake is van een vrij handelsverkeer. De Herpener heeft hier een aantal menselijke vermogens en gevoelens gepersonifieerd: *Verstandt*, *Redene* en *Desperatie*. Hiermee drukt hij de wanhopige toestand uit die onder de mensen leefde. *Menichbenaude*, de personificatie van de mensen die het slachtoffer zijn geworden van de oorlog, staat klaar met een hulpmiddel ('met eenen haec'). Door dit hulpmiddel te personifiëren en het *Desperatie* te noemen wordt het gevoel van wanhoop extra bekrachtigd.

Verstandt roept op God dankbaar te zijn dat *Thuys van neringhe* is opengegaan, alle zegen komt van boven, en enthousiast vervolgt hij zijn monoloog met een Bijbelse verwijzing door via *Wijsheyt* te refereren aan de wijsheid van Salomon.⁵⁴ *Wijsheyt* is gezonden door God en heeft de deur geopend, maar *neringhe* slaapt nog, we zijn er bijna. Het personage *Menichbenaude* ziet het nog wat somber in, maar wordt door *Redene* gerustgesteld: als je maar in goede en in slechte tijden

---

⁵⁴ Bijb.: Het eerste boek der Koningen.

het Onzevader blijft bidden en niet de draak met God steekt en als je je nietig opstelt, komt alles in orde. En *Menichbenaude* belooft dat hij zich tot het uiterste zal inspannen.

POSITIEVE WENDING, BLIJDSCHAP EN FEEST

Een heraut, *Ghemeynen Roep* genaamd, neemt het publiek mee naar het volgende tafereel en zegt dat het tijd wordt voor een feestje, want *Mars* heeft zijn verdiende loon gekregen, de vrede is een feit. Er moet gegeten en gedronken worden. Dan presenteert zich een groep arbeiders, de lagere klasse die à titre personnel hun blijdschap verwoorden: *Een Arbeyder van den werf* is verheugd over het bericht van de heraut, *Een Straetarbeyder* verwacht een hoop werk te krijgen nu de economie zich herstelt, *Een Craenkint*, een werkman die aan de kraan werkt of een sjouwer, kan eindelijk weer eten nu de oorlog op zijn retour is en *Een Meewerckere* gaat van blijdschap drinken. *Een Coren metere*, een ambtenaar die het graan meet, ziet een rooskleurige toekomst tegemoet en denkt dat de bakkers er wel 'een graantje' van meepikken.

De processie gaat maar door en *Een Torfdraghere* die veel schade heeft geleden omdat de turf niet heeft kunnen drogen, eindigt zijn monoloog met een mooie antithese: 'Ons borse was ghevult als ijdel uyers' (onze beurs zat net zo vol als lege uiers) [v. 303]. Er wordt heel wat afgedronken om het bestand te vieren want *een Cordewagencruyere*, een persoon die een handkar voortduwt, verwacht meer te kunnen uitgeven en gaat dat aan drank besteden. Om de cirkel compleet te maken, krijgen de advocaten hun handen vol aan het verdedigen van alcoholisten, de verwachting is dat deze groep zal toenemen onder de arbeiders. Ten slotte gaat *Een Gherbeluerdere*, een kruidendokter, allerlei uitheemse kruiden en specerijen bestellen in het Oosten.

Allen verheugen zich erop aan het werk te gaan en iedereen wil zich inzetten om een welvarende economie te krijgen. Er liggen goede tijden in het verschiet, werk voor iedereen, een uitstekende reden voor een feestje met veel muziek. Een personage die *Alle vrolijcke constige gheesten* genoemd wordt, komt als een soort kermisattractie het toneel op, behangen met muziekinstrumenten en schietspellen en zegt dat door vrolijke muziek te maken alle zorgen zullen verdwijnen. Waarschijnlijk de personificatie van de rederijders. Ineens verschijnt daar een wagen van smid *Labuer* en zijn knecht *Goetwillich*. Op de wagen is een smederij geïnstalleerd waarop het duo harnassen gaat omsmeden tot braadpannen en zwaarden tot lepelstelen. De *Herpener* refereert hier zeer waarschijnlijk aan Jesaja 2:4 waar Bijbelse zwaarden worden omgesmeed tot ploegscharen en speren tot snoeimessen.⁵⁵ In de Bijbel staat dat daarna niemand meer zal weten wat oorlog is. Dit is wat De *Herpener* voor ogen had, alsjeblieft geen oorlog meer, weg met die wapens. Na gedane arbeid gaat men *smuysteren* (slempen).

---

⁵⁵ Ryckaert, 2005, p. 327.

OVERIGE AANWEZIGEN

Er zijn verschillende buurten van Antwerpen in het spel vertegenwoordigd, *Couwenbergh* en de *Lepelstrate* en de broeders *Jacob* en *Claes* uit het klooster van Peeterpots zijn ook aanwezig. Uit de monologen van Claes en Jacob blijkt dat zij minder brood hoeven te bakken in het klooster voor de armen omdat de tijden veranderd zijn nu er vrede is. Van alle kanten belicht De Herpener het belang van de vrede.

PLEZIER EN ZANG

Vervolgens verschijnt *Cramerken* op het toneel met een mand met liedjes in verschillende talen en stelt voor een reis door Italië en Frankrijk te maken, dat kan nu het Bestand werkelijkheid is. Opvallend in deze scène is dat er wereldse namen gebruikt worden, Luyk, Hans, Claes en Peer (Peter). Als de kramer vraagt wie er mee wil, verschijnt er een overdekte kar, de vierde wagen die in het spel een rol speelt, met enthousiaste jongeren die tegelijk roepen: 'Icke, icke, icke.'

Het vermoeden bestaat dat de 'cramerke met een meerse (mand) met liedekens' de liedteksten uitreikte aan het publiek, terwijl hij meeliep met de stoet, vlak voordat jonkvrouw *De Violiere* arriveert.⁵⁶ De marskramer was bekend bij het publiek. Hij was een vast figuur bij rederijkersopvoeringen en zijn functie hield in om tijdens de voorstelling het werk van de rederijkers onder het publiek te verspreiden. De uitgedeelde liederen en refreinen werden ook wel strooiblaadjes of vliegende bladen genoemd, de voorloper van de flyer.⁵⁷

Uiteindelijk komt de laatste wagen aan met daarop de maagd *De Violiere* (nog een verwijzing naar de rederijkers). Zij nodigt iedereen uit samen een lied te zingen en zegt: 'Singt nae, ick heffe op sonder vermijdinghe' [v. 410]. Ze treedt op als solist, voorzanger en met de tekst van het lied in de hand kon iedereen meedoen en zo werd het een collectief gebeuren.⁵⁸ De wagenman van de jongelingen sluit het spel af met een epiloog waarin hij vraagt wie tegen betaling mee wil naar Frankrijk, de vroegere vijand, om goede wijn te proeven. De functie van deze epiloog is het publiek, dat nu weer geld heeft, rechtstreeks toe te spreken en de goede afloop te vieren.⁵⁹

RELIGIE

Naast de goden Fama en Mars uit de Romeinse mythologie treffen we een aantal religieuze motieven en verwijzingen naar Bijbelse figuren (Salomon, Petrus, Job, Jesaja, engelen) in de factie aan. Dit geeft het werk naast een politiek een christelijk-moralistisch karakter. Om *Thuys van neringhe* te kunnen openen, moet je in God geloven en Hem loven en dat wordt specifiek op een groot aantal plaatsen in de tekst aan de orde gesteld. De functie van deze religieuze oproep is het publiek

---

⁵⁶ Ryckaert, 2005, p. 327.

⁵⁷ Pleij, 2007, p. 360-361.

⁵⁸ Mareel, 2010, p. 126.

⁵⁹ Ryckaert, 2005, p. 327.

nadrukkelijk en zonder omhaal van woorden waarschuwen voor de gevaren die je loopt als je niet het 'ware' geloof aanhangt. Op een aantal plaatsen in de tekst wordt God uitvoerig bedankt voor het tot stand komen van de vrede en voor de openstelling van *Thuys van neringhe*, het was een gift van God. Het wordt helemaal griezelig als *Redene* op een gegeven moment zegt dat zonder Gods hulp niets lukt, je moet je nederig opstellen en jezelf compleet wegcijferen.

FEESTCULTUUR

Een vredesverdrag, een intrede van een vorst of een processie was al reden genoeg om te feesten. In *Een factie oft spel* wordt wel gegeten en gedronken en natuurlijk gefeest vanwege het bestand, maar niet overmatig. Het wordt allemaal zeer christelijk gehouden, vooral geen buitensporig zuipen en tekeergaan en dolle grappen maken. Dit heeft hoogstwaarschijnlijk te maken met het feit dat *Thuys van neringhe* nog niet open was. Er was niets te besteden, er heerste armoede, pas als de economie weer op volle toeren draait, is er genoeg te besteden en gaat men drinken en eten. Een verborgen functie van de factie waarmee De Herpener een boodschap wil meegeven dat er geen geld uitgegeven mag worden aan slemppartijen voordat de economie hersteld is. Dat wordt telkens aangehaald.

2.3 ANALYSE VAN HET FACTIELIED EN ZIJN FUNCTIES

In deze factie nodigt een maagd, *De Violiere* geheten en gezeten op een wagen, het publiek uit om de blijdschap van het bestand te uiten in een lied. De Herpeners factielied moet worden gezongen op den voys: *Sottekens keert u omme*, een melodie die bij de toeschouwers bekend verondersteld werd.

In de slotstrofe (princestrofe) van het factielied, waarin De Violieren het stuk aanbiedt, wordt koning Filips II rechtstreeks aangesproken. Het factielied van De Herpener bestaat uit tien zesregelige strofen waarin een samenvatting wordt gegeven van de factie, vrijwel alle personages passeren nog een keer de revue. In de slotregel van het lied wordt gezongen: 'Peys rethorijck verweect' [v. 470]. De vrede is op retorische wijze bereikt. Hiermee beweert De Herpener dat retorica van groot belang was voor het tot stand komen en het in stand houden van de vrede. Hij voelt zich kennelijk verantwoordelijk voor het welslagen ervan. Deze rederijkersideologie vinden we ook terug op het Landjuweel.⁶⁰

Een functie van het factielied in deze revue is via een samenvatting het belang van het Bestand nog eens te onderstrepen en de gepersonifieerde personages worden kort maar krachtig benadrukt. De strijd is ten einde. Door de tekst in verkorte vorm met het publiek te zingen, werd het een vreugdevolle gebeurtenis. Je bereikte meer mensen en het toneelstuk werd beter onthouden. Door er op te dansen werd de feestvreugde nog groter.⁶¹ Het thema werd aangereikt, doe ermee wat

---

⁶⁰ Vandommele, 2011, p. 23 en 57.

⁶¹ Ramakers, 1997, p. 154.

je wilt. Een andere functie is vermoedelijk dat De Herpener zijn publiek tot actie wil aanzetten, er moet gediscussieerd worden over dit maatschappelijke, politieke probleem. Anderzijds herken je in zijn stem de moralist, houd je aan de voorschriften anders loopt het slecht met je af. Vervolgens kan er weer gegeten en gedronken worden.

2.4 ANALYSE VAN DE VORM

RIJMSHEMA

De rederijkers stonden erom bekend dat ze veel aandacht besteedden aan de vormgeving van hun teksten om hun boodschap literair verantwoord over te dragen. Daarbij werd uitgebreid geëxperimenteerd met rijmvormen.⁶² In *Een factie oft spel* zijn geen complexe dichtvormen aangetroffen.

Een factie oft spel bestaat uit 410 versregels, geschreven in gepaard rijm, het aansluitende factielied heeft 10 strofen van 6 regels met het rijmschema aaabab. De slotrede wordt uitgesproken door de *Wageman van den jongers* die dan weer in gepaard rijm is geschreven. De reden dat De Herpener heeft gekozen voor deze rijmvorm is vermoedelijk dat de toehoorders de tekst goed konden volgen en de personages de tekst moeiteloos konden onthouden. In deze vorm worden korte zinnen gebruikt waarin een spanning wordt opgebouwd omdat er een rijmklank verwacht wordt. Bovendien ontstaat er samenhang, de berijmde woorden horen bij elkaar. Een voorbeeld van gepaard rijm:

'Wy zijn afghedanct hebbende onsen sack
Wy moghen tvendel gaen steken int dack
[...]'
[v. 97-98]

Naast overwegend mannelijk en vrouwelijk rijm treedt een enkele keer glijdend rijm op. In de eerste scène waar Fame het goede nieuws komt brengen [v. 1-11] zien we naast het mannelijk, het vrouwelijk en het glijdend rijm het overlooprijm. Overlooprijm treedt op wanneer de klank aan het eind van de regel herhaald wordt aan het begin van de volgende regel.⁶³ Doordat de rijmwoorden dicht bij elkaar liggen, wordt de tekst levendiger. De Herpener past deze kunstgreep veelvuldig en onregelmatig toe, er is geen vast patroon in te ontdekken. Een paar keer is dit proces zelfs verdeeld over vier regels. Op een aantal plaatsen komt *rime riche* (gelijk rijm) voor. Op zich geen spannende vondst, het wordt in deze factie gebruikt met 'sijn' en 'wordden'. Een voorbeeld van overlooprijm:

---

⁶² <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/goudeneeuw/literatuurgeschiedenis/lgge004.html>

⁶³ Lodewick, 1986, p. 157.

[...]
Onsen lantsheere en heeft gheen viande
Die ons wilden maken ter schanden
Spoelieren en branden, verschueren met den tanden
Sijn nu in banden,, druck wiltse quellen
[...]
[v. 255-258]

Een veelvuldig in het rijmschema toegepaste techniek van de rederijkers is het responsierijm of mnemonisch rijm, waardoor dialogen vloeiender verlopen wat het uit het hoofd leren vergemakkelijkt. Deze techniek wordt gedurende deze hele factie volgehouden, behalve in het factielied omdat het lied dan in een keer door iedereen wordt gezongen. Aan het eind van het factielied treedt het verschijnsel responsierijm nog een keer op in de overgang naar de epiloog. Een voorbeeld van responsierijm:

ELCK POEDERMAKER
'Ay lacen mijn buscruyt sal nu luttel gesocht, wordden
Dat doet my de fame van goede tijdinghe
Hoe soude ick doch connen maken verblijdinghe
Ick en hoore van orloghe ofte discoort?

DIVERSCHE BUSSCHIETERS
'Wat heb icker menich duysent vermoort
Oost west zuyt en noort, met cortouwen en slangen
[...]
[v. 68-73]

In het factielied komt in elke strofe in de eerste en tweede regel middenrijm voor, woorden die midden in de versregel staan, rijmen op woorden die in de volgende regel op dezelfde plaats staan.⁶⁴
Een voorbeeld van middenrijm:

'Loeft God eersame, maect verblijdinghe
Wy hooren fame, van goede tijdinghe
[...]
[v. 410-412]

---

⁶⁴ Lodewick, 1986, p. 157.

Door hun eenvoud wijzen de rijmvormen die hier besproken zijn er allemaal op dat de tekst bedoeld was om naar te luisteren. Dat heeft De Herpener dus goed begrepen. De rederijkerstekst is afgestemd op verklanking en niet bedoeld om te lezen.⁶⁵

RETORICA

Kennelijk is De Herpener op de hoogte geweest van de *Ars Rhetorica* van Aristoteles en gebruikte hij de overtuigingselementen ethos, pathos en logos om zijn boodschap kracht bij te zetten. Ten eerste past De Herpener zijn taalgebruik aan aan het publiek waardoor zijn overtuigingskracht vergroot wordt (ethos). Door in te spelen op de emoties van het publiek, laat hij zien dat het volk bereid moet zijn in vrede te leven om een gezonde toekomst tegemoet te gaan (pathos). Hiervoor gebruikt hij talloze argumenten. Voortdurend wijst De Herpener erop dat de economie platligt vanwege de oorlog, er zijn geen middelen van bestaan meer, mensen raken werkloos en bedrijven gaan failliet. Deze malaise drukt De Herpener uit met de ingedutte *Thuys van neringhe*. Door saamhorigheid, in harmonie te leven, begrip voor elkaar te hebben en op God te vertrouwen en devoot te leven, kan de economie weer gezond worden.

HERHALINGEN

Omdat er een aanzienlijk aantal personages in het spel optreedt, is er automatisch sprake van een groot aantal herhalingen. Diverse personages benadrukken hetzelfde probleem, zowel in positieve als in negatieve zin. Ik denk hierbij aan de tegenstanders van de oorlog die in het spel veel ruimte geboden wordt en daardoor bij het publiek sterker overkomt. Daardoor wordt de bewijskracht sterker en de herkenbaarheid groter (logos).

Herhaling zien we ook in de stijlfiguur op syntactisch niveau, namelijk de repetitio. Een mooi voorbeeld hiervan zijn de versregels waarin *Verstandt* reageert op de vraag van *Menich benaude* hoe *thuys van neringhe* is open gegaan:

VERSTANDT

WIJsheyt hevet ghedaen God de Heere heeft wijsheit gesonden inde raet

Daer **wijsheyt** is gaget wel vroech ende laet

185 Daer **wijsheyt** is, den landen wel geschiet

God en schiep hemel ende eerde sonder de **wijsheyt** niet

WIjsheyt was God den Heere beneven

Soe den **wijsen** man Ecclesiasticus heeft beschreven

---

⁶⁵ Pleij, 2007, p. 337.

Doer **wijsheyt** sachmen Salomon triumpheren
190 Met **wijsheyt** moet men alle landen regeren
Wijsheyt maect eendracht verdrijvende twist
Ten gater niet wel daermen de **wijsheyt** mist
Maer daer **wijsheyt** discoort houdt ghevaen
Sietmen alle staten in goeder reformatie staen
195 Na mijn vermaen, spreek God lof met allen monden
Die ons hier met **wijsheyt** heeft ghesonden

ANTITHESE

Omdat De Herpener deze stijlfiguur zo deskundig en op alle niveaus in het spel heeft doorgevoerd, wijd ik hier een subparagraaf aan. Zoals hiervoor al genoemd, is de antithese een retorisch middel om de positieve argumenten sterker over te laten komen dan de negatieve, bepaalde eigenschappen worden extra benadrukt. Door *Een factie oft spel* inhoudelijk goed te bestuderen, blijkt dat deze bestaat uit zeer veel tegenstellingen, het is één grote antithese.

De Herpener plaatst *Fame* tegenover *Mars*, de voorstanders van de oorlog tegenover de tegenstanders, de pessimisten die niet meer weten hoe ze zonder oorlog de kost verdienen tegenover de optimisten die een oplossing bedenken (braadpannen maken van verroeste harnassen), de rijken tegenover de armen. Maar ook bepaalde geestelijke vermogens worden tegenover elkaar geplaatst, *Foortse*, *Nijt* en *Quaden wille* tegenover *Wysheyt*, *Verstandt* en *Redene* en ten slotte blijdschap tegenover verdriet.

BEELDSPRAAK

Het gebruik van allegorische namen was zeer gebruikelijk in het rederijersdrama, bijvoorbeeld in het spel van zinne, esbattermenten en kluchten. Een allegorie is een metafoor die behoort tot de beeldspraak. De Herpeners *Een factie oft spel* is een allegorie, herkenbaar aan de soms komische namen (*Hersseloos*, *Slappen Troost*), namen die een menselijke eigenschap uitdrukken (*Wijsheyt* en *Verstandt*) waarin de toeschouwer zichzelf of op zijn minst een buurman, vriend of familielid herkende. Doordat de namen bijna allemaal allegorisch zijn, wordt het thema beter ondersteund. Maar in het spel worden ook personages opgevoerd die identificeerbaar zijn voor het publiek (de smid, de soldaat) en zelfs een Claes, Peter en Jacob.

2.5 SCHEMATISCHE VOORSTELLING VAN DE KENMERKEN VAN OPVOERING, INHOUD, FUNCTIE EN VORM VAN *EEN FACTIE OFT SPEL*

OPVOERING

- Het stuk werd opgevoerd op versierde wagens die in een stoet door de straten trok.
- Er was een doorlopende voorstelling.
- Een aantal personages zat te paard.
- Het spel heeft een revuekarakter.

INHOUD

- Het hoofdthema is het vieren van het Bestand. Op de gelegenheid afgestemd.
- De vrede werd uitvoerig bezongen en de hoop werd uitgesproken dat deze eeuwig zou duren. Voordeel voor de ambachtslui.
- Politieke en religieuze thema's en verwijzingen daarnaar werden uitvoerig behandeld.
- Niet grappig, wel ontspannend.
- Sommige personages zijn belangrijker dan andere, zij komen vaker aan het woord.
- Het sociale en morele gedrag van de mens wordt bekritiseerd.
- Het goede leven kwam ter sprake, feesten en drank.
- Verwijzing naar de eigen rederijderskamer, in dit geval De Violieren.
- Het factielied was een beknopte herhaling van de factie.

FUNCTIES

- Moraliserend, ook satirisch-moraliserend.
- Boodschappen verkondigen en overtuigen van het belang van de vrede.
- Het belang van een gezonde economie accentueren.
- Via satire afschuw uitspreken over misdadigers, aan de kaak stellen van misdaden.
- Zinloosheid onderstrepen van de oorlog.
- Wanhopige situatie beklemtonen.
- Het publiek een spiegel voorhouden door:
  - hebzuchtige mensen leren behoudend te leven;
  - te wijzen op gevaar wanneer je niet gelooft;
  - hoop te geven (niet zeuren, wees inventief);
  - aan te geven dat de mens van nature goed is.
- Vieren van goede afloop en feesten.
- De vrijheid die gesymboliseerd wordt door de Wageman die iedereen vraagt mee te gaan

naar Frankrijk.

VORM

- Eenvoudig rijmschema, onder andere gepaard rijm en responsierijm.
- Aantal versregel: 470.
- Aantal personen: 56.
- Retorica toegepast: ethos, pathos en logos.
- Veel herhalingen.
- Uitgebreide antithese.
- Beeldspraak, allegorie, personificatie.
- Het factielied bestaat uit 10 strofen van 6 versregels, de laatste strofe is de princestrofe.
- Er werd in monologen gesproken, slechts een enkele keer is er een korte dialoog.

3 ANALYSE VAN DE OPVOERING, INHOUD, FUNCTIE EN VORM VAN DE FACTIES VAN HET LANDJUWEEL EN HET HAAGSPEL

INLEIDING

In hoofdstuk 2 zijn kenmerken besproken die De Herpener in zijn spel heeft verwerkt, in dit hoofdstuk wordt gekeken of dezelfde kenmerken ook voorkomen in de facties van het Landjuweel en het Haagspel. Ik heb geprobeerd facties te kiezen die representatief zijn voor alle facties. Uit de facties in het Landjuweel heb ik twee facties gekozen voor een nadere analyse. De eerste is de factie van rederijderskamer De Goubloeme van Vilvoorde omdat deze factie werd opgevoerd door slechts vier personen en de omvang onder het gemiddelde ligt. De factie van rederijderskamer De Roose van Leuven heb ik gekozen omdat dit juist de langste factie is. Uit de facties van het Haagspel bespreek ik de factie van De Heybloeme van Turnhout, gemiddeld qua lengte en aantal personages. Volgens een vast patroon geef ik per factie enkele kenmerken van de opvoering, de inhoud, de functie en de vorm. Het factielied wordt daarbij ook betrokken. Daarna geef ik een overzicht van overeenkomstige kenmerken tussen de andere facties van het Landjuweel en het Haagspel. Ten slotte geef ik een samenvatting van de bevindingen en plaats ik ze naast de samenvatting die ik heb gegeven van De Herpeners factie en trek daaruit mijn conclusies.

Om alle deelnemende kamers die een factie hebben opgevoerd in het Landjuweel en in het Haagspel te noemen, heb ik ze in een schema gezet met daarbij het aantal versregels (V.), het aantal personen (P.) en het thema:

REDERIJERSKAMER	V.	P.	THEMA
Moyses Bosch van 's-Hertogenbosch	1 7 7	10	Roept op tot feesten, anderzijds wordt gewaarschuwd tegen de gevolgen van dwaasheid (omgekeerde moraal). Boodschap: ernst.
Der Vreuchden bloeme van Bergen op Zoom	1 0 9	11	De oogst is binnen, de tijd van honger en zorgen zijn voorbij.
De Leliebloeme van Diest	1 0 0	11	Eén groot feest, neem het ervan, denk niet aan werk en zorgen. Ook aanwezig is de economische gedachte: als er geen feest is, moet er hard gewerkt worden.
De Lelkens uyten Dale van Zoutleuw	8 6	10	Waarschuwing tegen alcoholmisbruik. De moraal: wees matig. In de revue de omgekeerde moraal,

			in het lied direct.
De Goubloeme van Vilvoorde	9 2	4	De wereld is een oord van wellust en bedrog. De boodschap: matigheid, overdaad schaadt.
De Christusooghen van Diest	2 2 8	16	Boodschap: men moet op gepaste wijze bij elkaar komen en zo na het feest weer uiteengaan. Sommige personages worden wel, sommige worden niet toegelaten.
Het Mariencransken van Brussel	1 5 9	12	Een stevige zedenles voor het publiek: door oplichterij en bedrog aan te moedigen, wil men het tegendeel aan het publiek duidelijk maken. Omgekeerde moraal.
De Peoenbloeme van Mechelen	1 0 5	2	Het publiek krijgt de raad niet te sparen maar zijn geld uit te geven, anders komt het bij verkwisters terecht.
Den Groeyenden Boom van Lier	1 1 3	8	Omgekeerde moraal. Het publiek wordt opgeroepen zich niet over te geven aan bedrog, luiheid en huichelarij. Dit brengt verdriet en zorgen met zich mee.
De Cauwoerde van Herentals	8 6	11	Vergeet je zorgen en denk positief over de tijd van morgen. Tijdens het feest hoef je je daar niet druk over te maken.
De Roose van Leuven	2 4 5	9	Omgekeerde moraal: roemen van ondeugden. Vervolgens is de boodschap: verdraagzaamheid. Lok geen onenigheid uit. De herwonnen vrede.
De Lischbloeme van Mechelen	2 0 5	11	Het publiek krijgt de raad mee niet te zorgeloos te zijn. Een feest geeft daartoe namelijk aanleiding. Ze laten zien wat er allemaal gebeuren kan, geld verkwisten en er worden erotische toespelingen gemaakt. Omgekeerde moraal.

De vier facties uit het Haagspel zijn:

REDERIJERSKAMER	V.	P.	THEMA
De Jenettebloeme van Lier	175	8	Met zoete woorden blijven mensen eerder bij elkaar dan met gekibbel. Word niet te vlug kwaad en wees verdraagzaam. Commentaar op dronkenschap.
Den Bloeyenden Wijngaert van Berchem	143	12	Matigheid. Wanneer je met mate leeft, blijf je gezond en word je gelukkig. Opnieuw: overdaad schaadt.
De Heybloeme van Turnhout	159	11	Omgekeerde moraal. De draak wordt gestoken met de zonde van overdaad en vraatzucht.
De Corenbloeme van Brussel	136	4	Het verschil wordt aangetoond tussen een lied en een refrein. Het volk zegt: evenveel plezier, dus gelijk. De schrijver: een refrein is moeilijker te schrijven.

3.1 ANALYSE VAN DE FACTIE VAN DE GOUBLOEME VAN VILVOORDE

OPVOERING

Uit de tekst blijkt dat *Veel Volckx*, protagonist van het verhaal, bedroefd door de straten doolt:

Och hoe droevich ben ick nu boven maten
 Dat ick dien goeden dienst hebbe verlaten
 Dies ick nu achter straten // sal moeten dolen [v. 1-3]⁶⁶

Hier wordt hij aangesproken door *Wellust des Vleesch* en *Eyghen Sinnelijckheyt*. In totaal treden er slechts vier personages in deze factie op. Opvallend is dat *Wellust des Vleesch* en *Eyghen Sinnelijckheyt* slechts eenmaal aan het woord komen.

---

⁶⁶ Ryckaert, 2011, p. 731

INHOUD

In de factie van De Goubloeme van Vilvoorde wordt hebzucht aan de kaak gesteld, uitgebeeld door satirische namen: *Veel Volcx*, *Wellust des Vleesch*, *De Vreemde Werelt* en *Eyghen Sinnelijckheyt*. *Wellust des Vleesch* en *Eyghen Sinnelijckheyt* horen het gejammer aan van *Veel Volckx* die er spijt van heeft ontslag te hebben genomen, hij is liever lui dan moe. Zij nemen hem mee naar *De Vreemde Werelt* die symbool staat voor een heer die naar wellust hunkert. Hij vertegenwoordigt bovendien wat de mens niet kent en waar hij dan juist naar verlangt. *Veel Volckx* vertelt deze heer dat hij rijk wil worden zonder er te veel voor te hoeven doen. Hij wordt aangenomen, maar in het factielied komt de moraal, de grondgedachte van het lied is: 'Wie de wereld goed doorgrondt, slechts verdriet vindt' [v. 50-92]. De moraal van de factie is hetzelfde als die van het lied: de mens moet niet verlangen naar wat hij niet bezit, wat hij niet is of wat hij niet kent, geeft hem geen voldoening. De wereld is een oord van wellust en bedrog. Je moet enkel matigheid nastreven.⁶⁷ Een mens moet ook oppassen voor de aardse wellust en drang.

FUNCTIES

- *Veel Volckx* wordt door *Wellust des Vleesch* en *Eyghen Sinnelijckheyt* verleid in dienst te treden van *De Vreemde Werelt*. *Wellust des Vleesch* en *Eyghen Sinnelijckheyt* treden samen op.
- Het is een moraliserende vertelling.
- Er wordt een boodschap meegegeven: matigheid is belangrijk, overdaad schaadt.
- De factie is satirisch.
- Het publiek wordt een spiegel voorgehouden, bedrog tiert welig, armen worden uit de maatschappij gestoten en vriendschap berust enkel op materieel bezit.⁶⁸
- In het lied staat de moraal van het verhaal. De eigenschappen van de personages worden herhaald.

VORM

- De eerste strofe heeft de vorm van een balladestrofe, overigens is sprake van eenvoudig rijm. We zien overwegend gepaard rijm en tussen de personages responsierijm.
- Aantal versregel: 93.
- Aantal personen: 4.
- Het lied bestaat uit zes strofen met steeds een dubbele stokregel:

Die de weerelt yet // nu wel doorsiet

Die vint verdriet // en anders niet.

[zes keer herhaald, laatste twee versregels van elke strofe]

---

⁶⁷ Ryckaert, 2011, p. 685.

⁶⁸ Ryckaert, 2011, p. 685.

- Antithese, in het lied wordt tegen de eigenschappen van de personages gewaarschuwd.
- Deze factie is een allegorie.
- De laatste strofe is de princestrofe.

3.2 ANALYSE VAN DE FACTIE VAN DE ROOSE VAN LEUVEN

OPVOERING

In de tekst zien we veel aanwijzingen over de personages en hun handelingen. In de aanhef wordt *Dominatie* als een vrouwspersoon voorgesteld die prachtig gekleed op een versierde factiewagen onder een baldakijn zit⁶⁹:

Dominatie / een vrouwe costelijck ghecleedt op eenen waghē sittende onder eenen troon verciert.

Overige personages: *Eerlijcke Hanteringhe* (eerlijke omgang); *Der Werelt Voortstel* (de gang van de wereld); *Tafel Vrient*; *Heusch van Monde* (rap van tong); *Schoon voor Ooghen*; *Lichtveerdich Aenbringhen* (lichtzinnigheid); *Qualijck te Vreden* (ontvredenheid) en *Veel Claps* (roddelaarster).⁷⁰

Der Werelt Voortstel en *Eerlijcke Hanteringhe* staan ook op de wagen. Alle personages hebben een fluit, behalve *Eerlijcke Hanteringhe*. Nadat alle fluitfuncties beschreven zijn, blazen de personages, op verzoek van *Dominatie* tegelijk een akkoord:

Houdt u accoordich tsmen hant aen hant /
Daer eendrachtich accoort is / moett wel varen [v. 183-184]⁷¹

INHOUD

De openingsclaus begint met een opdracht van *Dominatie*. *Eerlijcke Hanteringhe* moet fluitisten zoeken. *Der Werelt Voortstel* (een zot) treedt op als heraut. Wanneer een aantal fluitisten zich aanmelden, moeten ze de wagen beklimmen en worden ze gekeurd door *Dominatie*. De namen van de personages en hun instrumenten verheerlijken allerlei menselijke ondeugden. Zo zien we onder andere de volgende menselijke hoedanigheden de revue passeren: 'iemand naar de mond praten'; 'behaagzucht'; 'roekeloosheid' en 'verklapt geheim'. De laatste wordt weggestuurd, ze heeft verteld dat ze niets geeft om harmonie en dat ze vermaard is onder kwaadsprekers. Als zij (*Veel Claps*) is vertrokken, wordt er twee keer samen gespeeld, in goede harmonie, en wordt uiteindelijk hulde gebracht aan de herwonnen vrede.⁷²

---

⁶⁹ Ryckaert, 2011, p. 1069.

⁷⁰ Ryckaert, 2011, p. 1115.

⁷¹ Ryckaert, 2011, p. 1123.

⁷² Ryckaert, 2011, p. 1069

FUNCTIES

- We zien in deze factie een goed voorbeeld van de omgekeerde moraal: de passage waarin de muzikanten de menselijke ondeugden verheerlijken. Hieruit blijkt dat wanneer je streeft naar macht, respect en aanzien je bepaalde eigenschappen moet bezitten. Je moet namelijk eerlijk, listig, joviaal, oprecht, mooi en spraakzaam zijn.⁷³
- In het lied wordt een samenvatting gegeven en extra nadruk gelegd op de vredelievendheid van het feest.
- Verdraagzaamheid verdrijft onenigheid.
- Moraliserend.

VORM

- Er is overwegend gebruikgemaakt van gepaard rijm, met een paar ingewikkelde schema's. Het is niet duidelijk waarom het gepaard rijmschema soms overgaat in kwartetten. Verder zijn er overlooprijm en middenrijm.
- Aantal versregel: 244.
- Aantal personen: 4.
- Het lied bestaat uit drie strofen van elf versregels en twee strofen van tien versregels.
- Antithese, in het lied wordt de omgekeerde moraal ingezet.
- Deze factie is een allegorie.
- De laatste strofe is de princestrofe.

3.3 ANALYSE VAN DE FACTIE VAN DE HEYBLOEME VAN TURNHOUT

OPVOERING

De personages in deze factie zijn: *Ruervijncke* (opruier); *Hopman Scheyndkuekene* (kapitein keukenplunderaar); *Langderm* en *Hoolbuyck* (ingewanden waar nog voedsel in kan); *Ruymshotele* (= die zijn bord leeg eet); *Slickbrocke* (schrokop); *Selden-sat*, *Mach-ghenouch*, *Schoontueghe* (dronkaards); *Scepoppe*, *Schuyffelscapraeye* en *Alle gadere*.⁷⁴

Trommelaar *Ruervijncke* slaat zijn trom in de eerste negen verzen. De hopman is een dikzak, vermeld wordt dat hij zit terwijl hij schrijft. Over *Hoolbuyck*, *Ruymshotele*, *Slickbrocke*, *Selden-sat*, *Mach-ghenouch* en *Schoontueghe* wordt specifiek gezegd dat ze soldaten zijn. *Langderm* is een oude krijgsman en de vrouwspersonen *Scepoppe* en *Schuyffelscapraeye* zijn marketentsters.⁷⁵

---

⁷³ Nieuwerburgh, 1994, p. 71.

⁷⁴ Ryckaert, 2011, p.1356.

⁷⁵ Nieuwerburgh, 1994, p. 72.

INHOUD

Centraal personage is *Hopman Scheyndkuekene*. Er wordt een aanval gepland op kasteel Bijsterveldt (allegorisch oord voor honger en armoede).⁷⁶ De soldaten die geronseld worden zijn stuk voor stuk veelvraten en zuipschuiten. De omgekeerde moraal in deze factie is: hoe meer de soldaten kunnen schransen, hoe hoger hun soldij zal zijn.

FUNCTIES

- We zien in deze factie een goed voorbeeld van de omgekeerde moraal: de draak wordt gestoken met de zonde van overdaad en vraatzucht.⁷⁷
- Er worden allemaal individuen gepresenteerd die geen band hebben met elkaar.
- Er is geen onderling contact.
- Moraliserend.
- Functie van de Hopman: zijn naam *Ruervijncke* bevat *ruer*, wat op de been brengen betekent. De overige namen hebben allemaal een relatie met eten.
- De kamer maande het publiek aan tot soberheid.
- Het thema zien we ook weer in het lied terugkomen. In tegenstelling tot de factie wordt in het lied gezegd dat je met volle teugen moet genieten. De personages worden niet meer genoemd.

VORM

- Overwegend gepaard rijm. De oproep van *Ruervijncke* heeft het rijmschema ababbcbcc, korte balladestrofe. Responsierijm.
- Aantal versregel: 159.
- Aantal personen: 11.
- Het lied bestaat uit zes strofen van acht versregels.
- Antithese, er is sprake van een omgekeerde moraal.
- Opvallend is de herhaling van de eed van de Hopman, die zeven keer door alle personages herhaald wordt.
- Deze factie is een allegorie.
- In het lied vinden we vrede, saamhorigheid en optimisme terug.
- Er wordt ook verwezen naar het einde van de oorlog en de vrede van Cateau Cambresis:

Doirlooghs gherucht // is nu ghevlucht [v. 136]

en

Om dat Peys is wy nu versieren [v. 140]⁷⁸

---

⁷⁶ Ryckaert, 2011, p. 1356.

⁷⁷ Ryckaert, 2011, p. 1356.

⁷⁸ Ryckaert, 2011, p. 1395.

- Dubbele stokregel. Hieruit spreekt de eendracht:
     Ter eeren der soeter Violieren
     Sijn wy Heybloemkens hier vergaert⁷⁹
- De laatste strofe is de princestrofe.

3.4 OVEREENKOMSTEN VAN DE FACTIES VAN HET LANDJUWEEL EN HET HAAGSPEL

Het schema in de inleiding laat zien dat het gemiddeld aantal versregels in een factie 134 bedraagt. Het gemiddeld aantal personages dat optreedt is 9 en er is een aantal overeenkomsten in de behandelde thema's. De thema's feesten, angst voor economische achteruitgang en maatschappelijke en huiselijke problemen komen veelvuldig aan de orde in de facties. Dit is niet zo verbazingwekkend, de rederijders organiseerden ook feestelijkheden en verspreidden 'algemene vreugde' naar aanleiding van overwinningen of vredesbesluiten en op politieke, maatschappelijke en religieuze thema's.⁸⁰ Een extra reden om uitbundig te feesten was het economisch herstel dat na 1559⁸¹ was ingetreden.⁸² Hierna heb ik ter illustratie enkele van die thema's met verwijzingen naar de facties waarin ze voorkomen gezet. Hierdoor worden de overeenkomsten tussen alle facties nadrukkelijk bevestigd.

OPVOERING

In verschillende facties wordt nadrukkelijk vermeld dat het spel niet op het grote podium plaatsvond maar dat er de straten mee ingetrokken werd, zoals het op de *charte* stond. Zo staat in de factie van De Christusooghen van Diest:

Uyt alle plaetsen om te spelen haer rollen
 Al ist op gheen stellagie / dus niet te min [v. 20-21]⁸³

En deze opvoeringspraktijk wordt ook beschreven in de factie van De Roose van Leuven:

Nu comt hier boven op desen waghen // staen / [v. 76]⁸⁴
 Oft wij krijgen spel // hier op den waghen [v. 145]⁸⁵

---

⁷⁹ Ryckaert, 2011, p. 1395.

⁸⁰ Coigneau, 1984, p. 35.

⁸¹ De Vrede van Cateau Cambresis.

⁸² Vandommele, 2011, p. 58-59.

⁸³ Ryckaert, 2011, p. 801

⁸⁴ Ryckaert, 2011, p. 1118.

⁸⁵ Ryckaert, 2011, p. 1121.

INHOUD

Eet- en drinkcultuur

Een zeer belangrijk en telkens terugkerend thema in de facties van de rederijders is het overdadig eten en drinken. In de factie van Der Vreuchden Bloeme van Bergen op Zoom is geen gebrek meer aan voedsel want de oogst is van goede kwaliteit. We zien optredens van beschonken personages in De Christusooghen van Diest: *Thooft vol hopen* (hopbier), die steeds wil blijven drinken want 'thooft is te vreden alst buycxken is ront' [v. 72]. In De Jenettebloeme van Lier komt de passage voor: 'En soecken den naerdorst, dats een clær dinck' [v. 47], met andere woorden er was daarvoor flink wat afgedronken.⁸⁶ In de factie van De Leliken uyt Dale van Zoutleeuw staat de wijngod Bacchus centraal, '*sittende voor synen wijngaert*'. In deze 'drankenfactie' wordt stoer gedaan over het effect wat drank op de mens heeft, in het lied wordt de mens juist gewaarschuwd, drank is 'beestig' werk. Via de omgekeerde moraal wordt de functie extra vergroot. Het is juist de bedoeling de mensen opmerkzaam te maken voor de gevaren van alcohol.⁸⁷ En deze functie wordt ook door andere kamers gepropageerd: in de facties van Den Bloeyenden Wijngaert, De Christusooghen van Diest, Het Mariencransken van Brussel en in de factie van het Heybloemken van Turnhout wordt opgeroepen tot soberheid.

Humor

Op de uitnodigingskaart stond geen thema aangegeven, maar de vertoning moest vrolijk zijn en er mochten geen kwetsende uitspraken gedaan worden.⁸⁸ Nagenoeg alle facties bevatten humor, de ene keer uit zich dat in geestige namen van de personages, de andere keer in de woordkeus of voorstelling zelf en soms door alle drie tegelijk. In de factie van De Jenettebloeme van Lier wordt op komische wijze een relatieprobleem aangeroerd: vrouwen die hun mannen verwijten dat ze zich buitensporig gedragen op feesten. Een paar voorbeelden van grappige personages zijn *Heyn Corsel* (humeurige Hendrik), *Peer Dulcop* (razende Pieter) en *Lijs Quaetbeck* (kwaadsprekende Liesbeth). De moraal wordt in de princestrofe onder woorden gebracht: Je moet in een relatie wat minder zeuren.⁸⁹

Zottencultuur

Nauw verwant aan humor is de zottencultuur. Een rederijderskamer had soms een zot in dienst die niet alleen ingezet werd om de orde te verstoren, maar ook om precare zaken komisch te benaderen. Op de uitnodigingskaart stond vermeld dat er prijzen beschikbaar waren voor het zotste

---

⁸⁶ Ryckaert, 2011, p. 1281.

⁸⁷ Ryckaert, 2011, p. 623.

⁸⁸ Ryckaert, 2011, p. 135.

⁸⁹ Ryckaert, 2011, p. 1241 en 1279.

personage.⁹⁰ Zottigheid treffen we aan in bijvoorbeeld Moyses Bosch van 's-Hertogenbosch. Uit de namen wordt al duidelijk dat het gaat om een stel dwaze, lachwekkende en onnozele personages. *Coppen Mal*, *Heyn van Sotteghem* en de andere namen geven de zothed aan. In het lied wordt de zottenmeester bezongen. Hij is de bezorger van een zalfje. Als dat gebruikt wordt, kan dat door gekte besmette personen nog gekker maken. De functie van deze factie is de inwoners erop te attenderen dat de gevolgen van waanzin schadelijk zijn.⁹¹

Maatschappelijke kwesties

In de maatschappijkritische facties wordt vooral afgerekend met overdaad en worden corruptie en hebzucht sterk bekritiseerd.⁹² Aan de orde komen herkenbare zaken als armoede, conflicten tussen burgers, alcoholmisbruik en huiselijk geweld. Het Mariencransken van Brussel bespreekt een wereld vol list, omkoperij en bedrog. Door *tsWerelt Cruyen* ('s werelds bedrog) te kennen, kun je je in deze wereld handhaven, maar dan behoor je wel tot het gespuis, zoals de allegorische personages: *Subtijl Practijck*, *Broetdroncken Jan* (=spilziek) en *Tijs Goet Bloet* (pantoffelheld). Het factielied is ironisch: door bedrog aan te moedigen, wil Het Mariencransken het publiek een stevige zedenles geven. Meisjes worden opgeroepen tot deugdzaamheid.⁹³

Personages

In alle facties treden allegorische personages op. De toeschouwer herkende daarin zichzelf of op zijn minst een buurman, vriend of familielid. Vaak werden dezelfde soorten personages gebruikt, zo zien we *Suermuyt* en *Goetbloet* regelmatig terugkeren in de facties. Maar ook namen die karaktertrekken uitdrukken als *Deuchniet*, *Dronckaert* of *Selden Blijde*.

FUNCTIES

In de facties werd vaak beschreven hoe je je diende te gedragen. Er werd vooral opgeroepen matig te zijn en anderen niet lastig te vallen. Wees op je hoede voor oplichterij en bedrog. Er wordt in een factie zelfs een beroep gedaan op vrouwen om hun echtgenoot lief toe te spreken. Wat direct opvalt op de uitnodigingskaarten van het Landjuweel en van het Haagspel is dat er ter afsluiting van de factie een lied werd ingezet, soms vergezeld van muziek en waarop eventueel gedanst kon worden. Dit is niet zo verrassend. Het lied werd wel vaker ingezet bij feestelijkheden en plechtige gebeurtenissen en bij ontmoetingen.⁹⁴ Het was voor de rederijders belangrijk en werd geleidelijk vanaf de zestiende eeuw aanvullend en zelfs gelijkgesteld aan het refrein, om het ten slotte te

---

⁹⁰ Pleij, 2007, p. 650.

⁹¹ Ryckaert, 2011, p. 438-439.

⁹² Ryckaert, 2011, p. 685.

⁹³ Ryckaert, 2011, p. 827 en 870.

⁹⁴ Grijp, 2003, p. 272.

overtreffen. Bij de facties had het lied een ondersteunende functie, vermoedelijk om zo veel mogelijk toeschouwers bij het feest te betrekken.

Alle overgeleverde facties eindigden zo met een lied dat door de toeschouwers meegezongen kon worden. Vaak werden ze met contrafacten geschreven, hierbij wordt een liedtekst op een bestaande melodie geschreven. Van de overgeleverde zestien facties hebben de liederen van Bergen op Zoom, de Brusselse Corenbloeme en De Heybloeme van Turnhout bijvoorbeeld een voys-aanduiding.⁹⁵

Zeven van de zestien factieliedjes geven een samenvatting van de factie en bij vijf passeren de personages uit de factie nog eens de revue. De overige factieliedjes zijn een lofzang, een oproep, een projectie of een omgekeerde moraal, vaak wordt de inhoud directer, ironischer of moralistischer overgedragen. Dat betekent dat in de meeste gevallen het publiek extra informatie krijgt en door dit in een lied te verpakken en het samen te zingen wordt de betrokkenheid vergroot.⁹⁶ Dit kleine genre wilde op literair kunstige wijze de gemeenschap bewust maken van de actualiteit en riep op om zelf verantwoordelijkheid te nemen uit angst dat het weer mis zou gaan. Daarbij doelde men waarschijnlijk op een onrustige periode van geweld, oorlog en verzet.

VORM

Er is veel aandacht besteed aan de vorm van de facties. Elf facties in het Landjuweel en twee facties in het Haagspel hebben een princestrofe en zes facties uit het Landjuweel en drie facties uit het Haagspel hebben een stokregel. Bijna alle facties zijn opgebouwd volgens hetzelfde rijmschema, waaronder een veel door de rederijkers toegepaste techniek: het overspringend responsierijm of mnemonisch rijm.⁹⁷ De enige uitzondering hierop vormt de factie van De Leliken uyten Dale van Zoutleeuw. Omdat deze factie een geringe omvang heeft, was het kennelijk niet nodig door middel van rijm een geheugensteuntje in te bouwen.

3.5 SCHEMATISCHE WEERGAVE VAN DE KENMERKEN VAN ALLE FACTIES

Door wat hiervoor allemaal is verteld over de kenmerken van de facties kan nu de balans opgemaakt worden. De kenmerken worden schematisch weergegeven met daarbij ook de kenmerken van De Herpeners factie.

---

⁹⁵ Op den voys: op de wijs/melodie van.

⁹⁶ Vandommele, 2011, p. 33.

⁹⁷ Zie ook hoofdstuk 2.

OPVOERING

KENMERKEN BIJ DE FACTIE VAN DE HERPENER	AANWEZIG BIJ DE OVERIGE FACTIES
Opvoering op wagens.	Bij twee facties met name genoemd.
Vertoning op straat.	Ja.
Beschrijvingen van personages.	Ja.
Een aantal personen te paard.	Niet bekend.
Het spel heeft het karakter van een revue.	Ja.

INHOUD

KENMERKEN BIJ DE FACTIE VAN DE HERPENER	AANWEZIG BIJ DE OVERIGE FACTIES
Hoofdthema op de gelegenheid afgestemd.	Ja.
Vrede uitvoerig bezongen.	Ja.
Politieke en religieuze thema's.	Ja.
Humor, maar niet overheersend.	Veel humor.
Sommige personages meer tekst, belangrijker.	Ja.
Kritiek op sociaal en moreel gedrag van de mens.	Ja.
Het goede leven, feesten en drank.	Ja.
Verwijzingen naar rederijderskamers.	Ja.
Heeft geen intrige.	Geen intrige.
Factielied aan het eind.	Ja.

FUNCTIES

KENMERKEN BIJ DE FACTIE VAN DE HERPENER	AANWEZIG BIJ DE OVERIGE FACTIES
Moraliserend, soms satirisch-moraliserend.	Ja.
Verkondigen van boodschappen, belerend.	Ja.
Belang van gezonde economie accentueren.	Ja.
Via satire afschuw uitspreken over misdadigers, misdaden aan de kaak stellen.	Ja.
Zinloosheid oorlog onderstrepen.	Ja.
Matigheid is belangrijk.	Ja.
Wanhopige situaties beklemtonen.	Ja.

Publiek een spiegel voorhouden.	Ja.
Oproepen tot feesten op goede afloop.	Ja.

VORM

KENMERKEN BIJ DE FACTIE VAN DE HERPENER	AANWEZIG BIJ DE OVERIGE FACTIES
Eenvoudig rijmschema.	Ja, vrijwel alle facties.
Responsierijm.	Ja, behalve De Leliken van Zoutleeuw.
Aantal versregels: 470.	Gemiddeld 134.
Aantal personen: 56.	Gemiddeld 9.
Retorica toegepast, ethos, pathos, logos.	Ja.
Veel herhalingen.	Bij sommige facties.
Uitgebreide antithese.	Ja, in de vorm van omgekeerde moraal.
Allegorische personages en goden.	Ja.
Factielied, princestrofe.	Ja, alle een lied, drie geen princestrofe.
Veel monologen, enkele keer dialoog.	Ja.
Personages nauwelijks onderling contact.	Ja.

3.6 CONCLUSIE

De deelvraag die bij dit hoofdstuk hoort, luidt: In hoeverre komen de kenmerken van de facties van het Landjuweel en het Haagspel overeen met de kenmerken van De Herpeners factie? Kunnen we door deze vergelijking de vraag beantwoorden? Dat denk ik wel. Uit het schema komt duidelijk naar voren dat de factie van De Herpener en de facties van het Landjuweel en het Haagspel zeer veel overeenkomsten vertonen. Er zijn echter ook enkele niet-fundamentele verschillen. De factie van De Herpener heeft veel meer versregels en er treden veel meer personages op dan in de overige facties. Zelfs in verhouding tot het aantal versregels is dit nog steeds veel.

Wat kan de reden zijn dat de factie van de Herpener zo omvangrijk is? Er waren geen voorschriften over de omvang van het spel. Hierover lezen we ook niets in de *charte* waarin de facties later genoemd werden, maar dat de latere facties gemiddeld minder versregels kregen, heeft er waarschijnlijk mee te maken dat de rederijkers het feestelijk optreden van de rederijkerskamer met een kort komisch revuetje afsloten. *Een factie oft spel* maakte geen deel uit van een groter spektakel zoals het Landjuweel in 1561, dat is bij ons althans niet bekend. In deze op zichzelf staande voorstelling worden zeer veel thema's aangesneden die we in de latere facties terugzien. De

Herpener roerde in zijn factie maatschappelijke, politieke, religieuze, sociale en economische kwesties aan en koppelde daar een boodschap aan.

Net als bij de andere facties die ik heb bestudeerd, is de factie van De Herpener aangepast aan de situatie, geschreven naar aanleiding van een speciale gelegenheid. Het heeft te maken met het sociale en morele gedrag van de mens: niet zeuren over inkomensverlies, maar wees inventief en wees blij dat de vrede een feit is. Een revue waarin via veel monologen de boodschap wordt verkondigd. Alhoewel humor in de latere facties een belangrijke rol speelt, zien we in de factie van De Herpener veel komische elementen maar geen uitgesproken humor. De Herpeners factie vertoont uiterlijke verschillen, maar structureel is er weinig verschil met de andere facties. De personages hebben nauwelijks contact met elkaar, er is niet echt een hoofdpersonage aan te wijzen, al zijn sommige personages belangrijker, die komen dan vaker aan het woord. Deze opsomming van kenmerken kan uitgesplitst worden in kernkenmerken. Een van de kernkenmerken is dat we de antithetische structuur in alle facties terugzien in de vorm van de omgekeerde moraal. Er was een goed besef dat door deze techniek te gebruiken het publiek zich aangesproken voelde. Andere niet te ontkennen elementen zijn het belerende, pragmatische element, veelvuldige herhalingen en het factielied. In het volgende hoofdstuk zal ik laten zien waarin de factie verschilt van het esbattement.

4 ESBATTEMENTEN VS FACTIES

INLEIDING

In het theoretisch kader heb ik beschreven dat onderzoekers facties met esbattementen hebben vergeleken⁹⁸ en in twijfelachtige onderzoeken werden facties zelfs esbattementen genoemd.⁹⁹ In de volgende paragrafen wordt duidelijk dat het niet heel opmerkelijk is dat de namen soms voor verwarring zorgden. De spelen vertonen namelijk enkele overeenkomende kenmerken. In dit eindwerkstuk heb ik willen onderzoeken of de facties een apart genre genoemd kunnen worden. Daarvoor moet ik via een vergelijkend onderzoek in dit hoofdstuk aantonen dat de facties geen deel uitmaken van een ander, groter, genre, in dit geval die van het esbattement, een rederijkersspel.

Hiervoor heb ik een aantal bronnen geraadpleegd waarin kenmerken van esbattementen worden genoemd die ik kan gebruiken bij mijn vergelijkingstheorie. Wanneer ik deze gegevens heb geordend, zal ik ze naast de door mij gevonden bijzonderheden van de factie leggen en kritisch oordelen of de facties behoren tot een apart genre of dat het een subgenre is.

4.1 WAT ZIJN ESBATTEMENTEN?

Enkele bevindingen op een rijtje. Als we de betekenis van een esbattement opzoeken in de *Van Dale* vinden we de volgende omschrijving: *kluchtspel bij de rederijkers*. Hier begint direct al de verwarring want bij kluchtspel staat: *kort blijspel van koddige, burleske inhoud*. De *Etymologiebank* noemt een esbattement *een rederijkerstoneelstuk*. Weinig verhelderend allemaal, dus heb ik gekeken wat er in de literatuur bekend is over de esbattementen.

Onder de term esbattement werd aanvankelijk veel begrepen, als het volk maar werd vermaakt: dansen, zwaardvechten en acrobatieën.¹⁰⁰ Er wordt ook wel gesproken over gekdoenerij met narren.¹⁰¹ Later gaf men de voorkeur aan komisch toneel. De ene onderzoeker zegt dat de klucht zich ontwikkelde uit het esbattement¹⁰², onderzoekster Haerinck zegt dat het esbattement een recreatief toneelstuk was dat zich uit de middeleeuwse klucht ontwikkelde. Volgens haar richtte de esbattementen zich vooral op sociale situaties zoals huwelijksperikelen, overmatig drankgebruik en overvloedig eten. Het was een kort vermakelijk stuk met een satirische inslag. Zo'n stuk was meestal niet langer dan 500 versregels.¹⁰³

---

⁹⁸ Schotel, 1862, p.309.

⁹⁹ Prims, 1940, p.30 e.v.

¹⁰⁰ Van Bruaene, 2008, p. 47.

¹⁰¹ Mareel, 2010, p. 122.

¹⁰² Van Dixhoorn, 2009, p. 297.

¹⁰³ Haerinck, 2009, p. 14.

Volgens Pleij zijn de esbattementen thematisch en structureel verwant aan de factie, al is het esbattement iets langer (ongeveer 500 verzen) en wordt deze niet afgesloten met een lied. 'Een esbattement moet gemakkelijk zijn, niet te lang, maar ook weer niet even kort als een klucht. Bovendien wordt een zekere verdieping of moralisering op prijs gesteld, het liefst in de vorm van een boodschap.'¹⁰⁴ De esbattementen verhogen de feestvreugde en we zien ze regelmatig in competitieverband.¹⁰⁵ Zo schrijft Mareel dat er wedstrijden werden georganiseerd in wie het 'best', het 'scoenst' of het 'ghenouchelicxst esbatement' opvoerde. En ze moesten vooral 'sin' hebben waarbij het spel een gemakkelijk karakter moest hebben.¹⁰⁶

4.2 REGELS VOOR HET ESBATTEMENT

De onderzoekers vertellen vrijwel allemaal hetzelfde: esbattementen zijn toneelspelen die populair waren in de middeleeuwen, ze waren ontspannend, komisch en satirisch en verwant aan de klucht en de sotternie. Op de *Charte der Rhetorijcken van dLantd-Juweel* en op de *Charte der Rhetorijcken van tHaeghspeel* uit 1561 staat wel veel informatie over de esbattementen. Vergeleken met de factie zijn er voor het esbattement meer regels voorgeschreven. Om te kunnen verwijzen naar passages uit de tekst heb ik een deel uit de beide *charten* overgenomen:

De Charte der Rhetorijcken van dLantd-Juweel:

- 56   Wie met minst fauten, speelt dbeste Ebatement,
         Sin, Dicht, beyde beghonnen en volent,
         Al nieu, eerbaer, sonder schimp oft vilonye,
         Boerdelijcst, belachelijcst, oock daer in gheprent,
60   Tusschen vier en vijfhondert, sijn wy content,
         Daer over en baert nu gheen clergye,
         Wint Seven Schalen, met herten blye,
         Elck van ses Oncen, voor Thoochste gheacht,
         Van vier Oncen een Schale, hanght op de rye,
65   Voor Byprijs, en soo wie Tderde verpacht,
         Een Schale van Dry Oncen, wort hen ghebracht.¹⁰⁷

De Charte der Rhetorijcken van tHaeghspeel

- 46   En zoo wie dbeste Ebatement zal spelen
         Nieuwe oft oudt / sonder schimp of vilonye

---

¹⁰⁴ Pleij, 2007, p. 414.

¹⁰⁵ Pleij, 2007, p. 414.

¹⁰⁶ Mareel, 2010, p. 123.

¹⁰⁷ Ryckaert, 2011, 227-228.

Maer die steden apaert / dies wy u bevelen /
 Speelt dat minst bekent is / in onsen tye /
 50 Tgheen dat best ghespeelt wordt / van meest Bootscherie /
 Met minst **fauten** / wiens acten principale
 Tvolck meest lachen doet / met herten blye /
 Wint voor Thoochste eenen Cop / Tweede een Schale /
 En Tderde oock Eene / thoont Conste reale.¹⁰⁸

Deze uitvoerige beschrijving is van belang voor mijn onderzoek. Het toont aan dat er uitgebreide regels worden beschreven waaraan een esbattement moest voldoen. Het verschil tussen de beide reglementen is dat op het Landjuweel de esbattementen nieuwe, nooit eerder vertoonde spelen moesten zijn en die van het Haagspel mochten bestaande spelen zijn. Het advies was echter een spel te kiezen dat niet zo bekend was.¹⁰⁹ Dat de voorschriften nauwkeurig in acht moesten worden genomen om voor een prijs in aanmerking te komen, blijkt uit de discussie die zich ontspon tussen de organisatie en rederijerskamers De Heybloeme van Turnhout en Den Bloeyenden Wijngaert van Berchem. Zij zouden zich niet aan de voorgeschreven regels hebben gehouden:

- Er waren vijf personages op het podium te zien, terwijl de souffleur de rol van de zesde waarnam.
- Het stuk was 70 regels te lang, 570 in plaats van 500.
- Er waren onbedoelde stiltes en herhalingen genoteerd.
- Er was een fout in de coulissen ontstaan, gordijn sloot niet goed.
- Er werd in een bepaalde scène te veel bloot getoond.
- Er werden mensen beledigd.¹¹⁰

Deze kamers hadden dus wel ‘fauten’ [v. 51] gemaakt. De ‘fauten’ waren ‘stilten’, ‘herhalingen’ of het overschrijden van het aantal verzen. En er mochten geen mensen beledigd worden [v. 58 en 47]. Vervolgens staat in de *Memorie van den Haechspele* nog een zeer belangrijke passage: ‘Vande Prologe, spelende oft lesende, maer speelwys ist mogelyck; daer in houdt lengde in personagien naer d’oude costumen, twee oft dry personagien’.¹¹¹ Met andere woorden: de proloog moest ‘speelwys’ opgevoerd worden en er moesten twee of drie personen in voorkomen. Het is merkwaardig dat de esbattementen niet zijn opgenomen in de *Spelen van sinne*, daardoor meenden sommige onderzoekers dat de facties, die wel werden afgedrukt, de esbattementen zouden zijn.¹¹² Blijkbaar

---

¹⁰⁸ Ryckaert, 2011, p. 1218.

¹⁰⁹ Ryckaert, 2011, p. 1220.

¹¹⁰ Van Bruaene, 2008, p. 231.

¹¹¹ Van Even, 1862, p. 57.

¹¹² Ryckaert, 2011, p. 232

hadden zij de regels op de *charte* niet goed gelezen, want dan hadden ze kunnen weten dat de esbattementen ongeveer 500 verzen moest tellen. De *charte* vermeldt bovendien expliciet twee verschillende prijzen, voor de facties (zie paragraaf 1.1 voor de tekst van de *charte* over de factie) en voor de esbattementen (zie hiervoor). Daarnaast werden ze ook nog eens op twee verschillende dagen gespeeld. Coigneau echter wees erop dat de esbattementen door de kamers niet voor druk werden afgestaan omdat ze dan na het Landjuweel opnieuw konden worden opgevoerd.¹¹³

4.3 DE BELANGRIJKSTE VERSCHILLEN TUSSEN FACTIE EN ESBATTEMENT

Alle gegevens zijn verzameld, het schema kan worden ingevuld. De kenmerken van de factie van De Herpener en de facties van het Landjuweel en het Haagspel zijn in paragraaf 3.5 schematisch weergegeven. Ik volsta hier met het noemen van afwijkende kenmerken tussen de factie en het esbattement.

KENMERKEN ESBATTEMENT	KENMERKEN FACTIE
400-600 verzen, volgens voorschrift.	Geen voorschrift. Gemiddeld 137 verzen.
Er mogen geen stilten vallen.	N.v.t.
Geen herhalingen.	Juist veel herhalingen.
Opvoering op groot toneel, podium.	Opvoering op straat, op wagens, in een stoet.
Minder moraliserend.	Meer moraliserend (zie § 1.1).
Op podium, stellage.	Opvoering op wagens, in een stoet.
Dialogen.	Monologen.
Geen afsluitend lied.	Afsluitend lied. Het factielied of danslied.
Weinig personages.	Veel personages.
Intrige.	Geen intrige.

4.4 CONCLUSIE

Uit het schema in paragraaf 4.3 komt duidelijk naar voren dat de factie niet in het genre van het esbattement thuishoort, er zijn te veel kenmerken (ten minste tien) die specifiek de factie toebehoren wat opvoering, inhoud, functie en vorm betreft. Bij de esbattementen zien we dat zij een vrij vastomlijnd kader kenden, strikter dan bij de facties. Toch moet er een gedeeld idee hebben bestaan van wat een factie was en hoe deze er zou moeten uitzien. Dit versterkt mijn veronderstelling die ik uitsprak in paragraaf 1.1. Ik haalde een passage aan uit de *charte* waarin gesproken werd over 'd'oude costume', waaruit je zou kunnen afleiden dat de rederijders op de hoogte geweest moesten zijn van de facties. Helaas zijn er tot nu toe geen stukken gevonden die dit

¹¹³ Coigneau, 1994, p. 17.

kunnen bevestigen. Ik heb hiermee aangetoond dat het factiegenre een zelfstandig genre genoemd kan worden dat naast het andere rederijkersgenre, het esbattement, kon bestaan. Dat het genre slechts een kort bestaan heeft gekend, doet daar niets aan af.

5 CONCLUSIE

Het doel van mijn eindwerkstuk vroegmoderne letterkunde was een antwoord te geven op de vraag: Welke kenmerken delen de facties op het gebied van vorm, inhoud, uitvoering en functie waardoor ze als een op zichzelf staand genre functioneerden? Om deze vraag te beantwoorden, zal ik eerst de deelvragen uitwerken.

Er zijn geen regels of definities bekend waarin staat waaraan een factie zou moeten voldoen. Dat de facties wel bepaalde eigenschappen delen, is uit mijn onderzoek naar voren gekomen. Toch was er een uitgebreid literatuuronderzoek voor nodig om helder te krijgen wat nu die specifieke kenmerken zijn waardoor een factie een factie genoemd kan worden. Verschillende auteurs hebben in wetenschappelijke artikelen hun bevindingen en beschrijvingen rondom de factie gegeven. Hieruit is gebleken dat de onderzoekers enerzijds spraken over het factiegenre, waarbij ze er blijkbaar van uitgingen dat het om een genre ging, terwijl ze in hetzelfde stuk de factie vergeleken of zelfs verwarden met een verwant spel uit het rederijersgenre, het esbattement. In algemene termen, satirisch-moralistisch, komisch en straatrevuetje, zeggen de onderzoekers min of meer hetzelfde. Er is wel over de naam factie nagedacht maar niet over de kenmerken en de functie(s) waardoor de factie zich als zodanig profileerde. Deze factoren heb ik in dit onderzoek geconcretiseerd.

De Herpeners factie is de eerste, overgeleverde en omvangrijkste factie. Er is in de bestaande literatuur nauwelijks aandacht geschonken aan de factie van De Herpener. De personages, bijna allemaal allegorische figuren, die in het stuk optreden, zijn zo talrijk en veelbetekenend dat een zeer uitgebreide analyse moest worden gedaan waardoor ook veel feiten aan het licht zijn gekomen. Door de verzamelde gegevens te ordenen, werden de kenmerken van deze factie duidelijk en blijkt De Herpeners factie een zeer gestructureerd en thematisch verantwoord spel te zijn. In het oog lopende kenmerken zien we in de antithese, de eindeloze repetitio, de allegorische personages, de opvoering die op straat plaatsvond en niet te vergeten de afsluiting door het factielied. Hieruit kan ik concluderen dat het niet slechts ging om een komisch, onbeduidend revuetje zoals in de literatuur beschreven wordt.

De zestien facties van het Landjuweel en het Haagspel hebben een groot aantal overeenkomsten met de factie van De Herpener. Deze kenmerken gespiegeld aan de analyse van De Herpener vertonen verrassende resultaten. Hoewel De Herpeners factie een fors aantal verzen heeft waarin een groot aantal personages een rol speelt, zijn de overeenkomsten opvallend. Niet alleen de ver doorgevoerde antithese, die nu als omgekeerde moraal dezelfde functie vervulde, maar ook de allegorische personages, de thema's, de opvoering op wagens en het factielied waren elementen die telkens terugkeerden. Hiermee worden de twee deelvragen beantwoord: Welke kenmerken treffen

we aan in de facties van het Landjuweel en het Haagspel? In hoeverre komen de kenmerken van de facties van het Landjuweel en het Haagspel overeen met de kenmerken van De Herpeners factie?

Er werd in de bestaande literatuur nauwelijks of geen onderscheid aangebracht tussen facties en esbattementen, vaak werden beide spelen over een kam geschoren. Om er zeker van te zijn dat de facties geen deel uitmaakten van dit genre heb ik ze vergeleken met het esbattement. Ook over de esbattementen wordt in algemene termen gesproken door onderzoekers. Esbattementen waren komische vertoningen, stelden maatschappelijke problemen aan de orde en waren goed toegankelijk voor het publiek. De belangrijkste gegevens kon ik echter halen uit de informatie die de rederijders mij aanboden via de *charte* van het Landjuweel en de *charte* van het Haagspel. Met behulp van deze overgeleverde teksten werd het onderscheid tussen een factie en een esbattement steeds duidelijker. Ik vond ten minste tien punten waarop beide spelen van elkaar verschilden. De informatie heb ik geordend en weer in een schema gezet. Uit gegevens van de *charten* bleek dat de esbattementen vrij vastomlijnde kaders kenden. Dat de facties ook bepaalde eigenschappen deelden die ze onderscheidde van het verwante esbattementgenre is hiermee duidelijk aangetoond. De deelvraag die bij dit onderzoek hoort, luidt: Waarin verschilt een factie van een esbattement? Het antwoord hierop is uitgebreid beschreven in hoofdstuk 4. Mijn conclusie is dat de facties geen deel uitmaakten van het esbattementgenre vanwege te veel uiteenlopende kenmerken.

Nu alle deelvragen zijn behandeld, kan de eindconclusie getrokken worden door een antwoord te geven op de hoofdvraag: Welke kenmerken delen de facties op het gebied van vorm, inhoud, uitvoering en functie waardoor ze als een op zichzelf staand genre functioneerden? Alhoewel er geen duidelijke voorschriften bestonden voor de factie, heb ik laten zien dat alle facties specifieke, overeenkomende kenmerken hebben waardoor ze zich onderscheidde van andere genres. Dit geldt voor de factie van De Herpener en de facties van het Landjuweel en het Haagspel. De facties hebben in de korte periode dat ze hebben bestaan naast de esbattementen gefunctioneerd. Er was sprake van twee genres, die van de esbattementen en die van de facties. De esbattementen hadden wel bepaalde regels en hun kenmerken kwamen niet overeen met die van de facties. Het geringe aantal overgeleverde facties en het korte bestaan maakte het onderzoek lastiger, maar wel boeiend en mysterieus.

Op grond van de uitkomst van mijn onderzoek wil ik *expressis verbis* zeggen dat er een volwaardig factiegenre heeft bestaan, het antwoord op de ondertitel van mijn eindwerkstuk. Uit de lange bibliografie hierna blijkt dat ik veel secundaire literatuur heb bestudeerd. Ik vond het merkwaardig dat in alle artikelen de factie teleurstellend slecht vertegenwoordigd was. Daarom denk ik dat de resultaten uit mijn onderzoek veel kunnen bijdragen aan de bestaande literatuur over de facties. Graag zou ik mijn onderzoek verder willen verdiepen. Daarvoor zou ik op zoek moeten gaan

naar andere voorbeelden uit het genre. Het is denkbaar dat er meer facties door de rederijkers zijn opgevoerd en wellicht komen die onverwacht ooit boven water.

BIBLIOGRAFIE

LITERATUUR

- Bowen, B.C., *One Hundred Renaissance Jokes. An Anthology* (Birmingham, Alabama 1988).
- Bruaene, A.-L. Van, *Om beters wille. Rederijerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)* (Amsterdam 2008).
- Bruijnen, Y., 'De relatie tussen rederijers en schilders te Leuven in de zestiende eeuw'. In: B. Ramakers (red.), *Conformisten en rebellen. Rederijerscultuur in de Nederlanden (1400-1650)* (Amsterdam 2003), 247-259.
- Coigneau, D., 'Rederijersliteratuur'. In: M. Spies (red.), *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening* (Groningen 1984), 35-57.
- Coigneau, D., 'Inleiding'. In: N.Cocks-Indestege, W. Waterschoot e.a., *Uyt Ionsten Versaemt. Het Landjuweel van 1561 te Antwerpen* (Brussel 1994), 8-44.
- Dixhoorn, A. van, *Lustige geesten. Rederijers in de Noordelijke Nederlanden (1480- 1650)* (Amsterdam 2009).
- Even, E. van, *Het Landjuweel van Antwerpen in 1561; eene verhandeling over deze beroemden wedstrijd tusschen de rederijckkamers van Braband, bewerkt naar eventij- dige oorkonden en versierd met 35 platen, naar teekeningen van Frans Floris en andere meesters uit de 16e eeuw* (Leuven 1861).
- Grijp, L.P., 'Van Druyven-Tros tot Gedenck-clanck'. In: B. Ramakers (red.), *Conformisten en rebellen. Rederijerscultuur in de Nederlanden (1400-1650)* (Amsterdam 2003), 271-285.
- Haerinck, H., *Tekstuitgave en onderzoek van de drie naspelen bij Narcissus ende Echo uit den handel der amoureuusheyt deel 1* (Gent 2009-2010).
- Knuvelde, G.P.M., *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde, deel 1* (Den Bosch 1978).
- Koppenol, J., 'Jan van Hout en de Leidse rederijers'. In: *Hart voor Leiden: Jan van Hout (1542-1609)* (Leiden 2009).
- Kruyskamp, C. (ed.), *Het Antwerpse Landjuweel van 1561. Een keuze uit de vertoonde stukken* (Antwerpen 1962).
- Lodewick, H.J.M.F., P.J.J. Coenen & A.A. Smulders, *Litteraire kunst* ('s-Hertogenbosch 1986).
- Mareel, S., *Voor vorst en stad. Rederijersliteratuur en vorstenfeesten in Vlaanderen en Brabant (1432-1561)* (Amsterdam 2010).
- Marnef, G., 'Rederijers en religieuze vernieuwing te Antwerpen in de tweede helft van de zestiende eeuw'. In: B. Ramakers (red.), *Conformisten en rebellen. Rederijerscultuur in de Nederlanden (1400-1650)* (Amsterdam 2003), 175-188.
- Nieuwerburgh, I. Van, *De factie bij de rederijers: een genrestudie* [onuitgegeven licentiaatsverhandeling] (Gent 1995).
- Pleij, H., *Het gevleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1400-1560* (Amsterdam 2007).
- Pleij, H., 'Rederijkerij als spektakel'. In: B. Ramakers (red.), *Conformisten en rebellen. Rederijerscultuur in de Nederlanden (1400-1650)* (Amsterdam 2003), 23-41.
- Ramakers, B.A.M., 'Epiloogliederen, factielieder en de Brabantse connectie'. In F. Willaert, e.a., *Veelderhande Liedekens. Studies over het Nederlandse lied tot 1600* (Leuven 1997), 150-154.
- Ryckaert, R., *De Antwerpse spelen van 1561 naar de editie Silvius (Antwerpen 1562)*. Uitgegeven met inleiding, annotaties en registers. 2 dln. (Gent 2011).

- Ryckaert, R., “Nu comt hier boven op desen waghen staen!” De factie op het Antwerps Landjuweel en Haagspel van 1561’. In: *Spiegel der Letteren* 47 (2005), 297-331.
- Schotel, G.D.J., *Geschiedenis der rederijkers in Nederland* (Amsterdam 1862).
- Spelen van sinne 1562a – *Spelen van sinne vol scoone moralisacien, wtleggingen ende bediedenissen op alle loeflijcke consten [...]* (Antwerpen 1562).
- Spelen van sinne 1562b – *Spelen van sinne waer inne alle oirboirlijcke ende eerlijcke handtwercken ghepresen ende verhaelt worden [...]* (Antwerpen 1562).
- Steenberghe, G.J., *Het landjuweel van de rederijkers* (Leuven 1950).
- Vandommele, J., *Als in een spiegel. Vrede, kennis en gemeenschap op het Antwerpse Landjuweel van 1561* (Hilversum 2011).
- Willems, J.F. (red.), *Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands*, deel 2 (Gent 1838).
- Worp, J.A., *Geschiedenis van het drama en het tooneel in Nederland*. 2 dln. (Groningen 1903).

WEBSITES

- http://www.dbnl.org/tekst/cons001voll32_01/cons001voll32_01_0012.php, geraadpleegd 08-06-2016
- <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/faam>, geraadpleegd 13-06-2016
- <http://www.liederenbank.nl/geraadpleegd>, geraadpleegd 13-06-2016
- <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/goudeneeuw/literatuurgeschiedenis/lgge004.html>, geraadpleegd 24-06-2016
- <http://schrijversgewijs.be/schrijvers/willems-jan-frans/>

BIJLAGE 1

Getranscribeerde tekst van *Een factie oft spel* van Peter de Herpener

Verzorgd door J.F. Willems (1793-1846), ontdekker en uitgever van Middel nederlandse teksten.¹¹⁴

Een Factie oft Spel,

Voer den Coninck Philippus onsen ghenadigste Lantsheere, met vele andere Edele Heeren,

openbaerlijc vanden Violieren binnen

Antwerpen ghespeelt den xxij feb. M.D. Ivj, tot verheuginge

der Ghemeynten, door de blijde tijdinge

des Bestandts. Gheordineert ende in

dichte ghestelt door Peter de Herpener,

ende ter begeerten van vele Heeren,

goede Vrienden, ende Lief-

hebbers der Const

ghedruct.

Met K.M. Commissaris visiteringhe ende

consent, gheprint t'Antwerpen, den xx Meert, An. voers.⁽¹⁾.

- (1) Op het verzoek van velen onzer inteekenaren zyn wy voornemens van tyd tot tyd den herdruk van eenige oude, *zeer zeldzaam voorkomende*, en door den inhoud belangryke, stukjens van korten inhoud in het *Belgisch Museum* mede te deelen. Van dien aert is dit *factie spel* waervan twee verschillende exemplaren in de bibliotheek van den heer VAN HULTHEM gevonden worden, ons door de vriendelykheid van den heer VOISIN ter leen verstrekt.

Beide zyn gedrukt by *Gillis van Diest*, in-4°, en ongemeen raer. De titel van den tweeden druk, zonder jaertal, is: *Een factie oft spel, openbaerlijc van den Violieren*, enz.

---

¹¹⁴ <http://schrijversgewijs.be/schrijvers/willems-jan-frans/>

***Een personage genaemt Fame van goede tijdinghe, vrouachtich met vlueghelen,
een trompet blasende.***

- 1   AL dat ooren heeft wilt ghehoor gheven
          En met vruechden leven, maect verblijdinghe
          Luystert toe ick ben Fame van goede tijdinghe
          U naect bevrijdinghe,, van Maers den tirant
- 5   Want,, nu Bestant,, is ghecomen hier int lant
          Sijn een hant,, heeft hy daer duer verloren
          Al hadde hy hier elcx doot ghezwoeren
          Synen moet is verloren,, zijnde des seer cranck.
          Ghy sulter breeder af hooren eer iet lanck
- 10   Neempt dit al in danck,, ick hebt rapoort ghedaen
          Weet hoe thuys van neringhe sal open gaen.

Een te peerde met een Ridders riet inde hant ghecleet gelijk eenen engele, genaemt Bestant.

- AL wat in druck verslagen leet, wilt vlijtich opstaen
          Ick Bestandt come u by in alle dese landen
          Mijn heer heeft alder princen hertten in handen
- 15   Hy canse nae synen wille weynden en keeren
          Mijn heere is God selve, Heere boven alle heeren
          Wilt hem loven en eeren,, vroech ende spade
          Hy heeft my hier ghesonden wt luyter ghenade
          Over menich benaude heeft hy ontfermen
- 20   Maers heeft gemaect menich duysent ermen
          Die voertijts in weelden waren gheseten
          Moeten nu brocken van anderlie tafelen eten
          Mits dat Maers haer onversiens over quam
          De sulcke spreken nu met Job, God gaf God nam.
- 25   Het moet al geschieden nae mijns Heeren wille

Ick make u des cont tsy luyde oft stille

Eest fel weder, dierte, sterfte, ja alle verdriet

Ten sal den rechtverdigen niet bedroeven watter gesciet.

Een punt op eenen triumpheliken wagen, daer Maers seer cranck sidt metten erm aenden hals, hebbende dry voesteren: Foortse voor zijn voeten, Nijt aen zijn slincker sijde, Quaden wille aen zijn rechte sijde, hem by blijvende tot inde doot: dry hooplieden Raescop, Hersseloos en Sonder vreesse, den medecijn Slappen troost.

MARS

AL wat dat ghy my doet, ten helpt al niet

30 Ick voel my seer qualijcken aen mijn hertte

In vijf jaren en haddick noyt sulcken smertte

Ick gheve den moet by nae verloren

Mijn een hant is af oft nalijcx versworen

Oft duysent duvelen woonen daer inne

35 Ick wane te comen wt mynen sinne

Wat duyvel mach doch dees quale bedien?

HOOPMAN RAESCOP

Lief meester, wilt ons heeren seycke besien

Wat pestilentie dat hem mach falen

Men sal u met goeden daelders betalen

40 Op dat onsen capiteyn mach blijven leven.

HOOPMAN HERSELOOS

Ich wolder sex maenden solts tzoe gheven

Potsmertere waer onsen capiteyn ghestorven

Wy lantsknechten waren te hoop bedorven

Liever sich was doevel im wasser sit.

DOCTOR SLAPPEN TROOST

45 Geerne. Ick hutse, ick clutste, wel hoe verstae ick dit?

Ick en hoorde nooyt van valscher bedrijf

Den crancken heeft veel quay corruptien int lijf
Branden, transeneren, brantschatten dorpen en steden,
Gewelt, bloet storten, hy en heeft niet goets inde leden,
50 Vrouwen cracht, maechden scheynden alle uren
Zijn ghebreken mochten noch wel langhe dueren
Ick en weet niet watter best waer toe gedaen.
Behelpt u met de cueken.

HOOPMAN SONDER VREESE

Daer moet duysent duvel toeslaen.
55 Solde zijn siecte dueren noch langhe
Soe wort van rouwe mijn hertte heel banghe
Het blijfter nu al, haspel garen en spille.

DEEN VOESTER QUADEN WILLE

Heer capiteyn betrou my, ick ben Quaden wille
Ick sal u doch by blijven tot inde doot
60 Wat den meester veel seyt ghy en hebt gheen noot
Leeft op hope, den veet sal noch wassen.

ELCK STAFMAKER

Nu worp ick doch alle mijn spillen in dassen
Maers is cranck, ons Prinsch en heeft gheenen veet
Dat is elcken stafmaker hertelijcken leet
65 Hoe souden wy doch aen neringhe gheraken
Ick mach van dees spiessen garen roeyen maken
Verwachtende oftet noch crijch mocht,, worden

ELCK POEDERMAKER

Ay lacen mijn buscruyt sal nu luttel gesocht,, worden.
Dat doet my de fame van goede tijdinghe
70 Hoe soude ick doch connen maken verblijdinghe

Ick en hoore van orloghe ofte discoort?

DIVERSCHE BUSSCHIETERS

Wat heb icker menich duysent vermoort

Oost west zuyt en noort,, met cortouwen en slangen

Naer eenen vasten legere is alle mijn verlangen

75 Maer ick en weet nu gheenen dienst int landt.

ELCK HARNASMAKERE

Dat doet ons dit vermalendijt Bestandt

Ick en vercoop ermschenen, noch bregandijnen

Mijn harnas sal vanden roeste verdwijnen

Dit maect my vol pijnen dach avont en noen.

ELCK SWEERTMAKERE

80 En wat sal ick elck sweertmaker nu doen

Met mijn degens, rapieren, ende steecksweerden

Ick en weet niet wat des sal gheweerden

Ick en hoore van orloghe, vechten, oft kijven,

MEEST ALLE RUYTEREN.

Waer sal ick meest alle ruyteren blijven,

85 Mijn tuych en mach niet ghelden, noyt so ontvreedt

En mijn peert staet sy selven opt stal en eedt,

Men mach de borste niet smeren noch soppen.

ALLE LANTSKNECHTEN

Wy lantsknechten en moghen nu niet moescoppen

Daer en boven faelgeert ons onse soudije

90 Maer bedroeven wy ons, soe zijn de boeren blijje

Ick en weet niet watter af sal geschieden.

MEEST ALLE HOOPLIEDEN

Postmertere waer blijven wy alle hooplieden?

Wy hebben den heere ghedient over al
My wonder wat des noch gheworden sal
95 Peys en Bestandt zijn onse schenders.

MEEST ALLE VENDERS

Wat selen wy te handen trecken meest alle venders
Wy zijn afghedanct hebbende onsen sack
Wy moghen tvendel gaen steken int dack
Wt desperatien met noch veel gheweers.

VEEL WEYFELERS

100 En wat selen wy nu doen veel weyfelers
Wy en mogen geenen goeden sech,, maken
Men salder nu stormen noch belech,, maken
Wy en hoorden van eenen vasten leghere.

ELCK TROMMELSLEGERE

Tis nu allerm met elck trommelsleghere
105 Onse soudije wilt heel faelgieren
Wy plochten de boeren te persequeren
En maecten haer tverspaert ghelt quijt.

DIVERSCHE PIJPERS

Ick mach wel pijpen ter droever tijt
Oft ten moeste vlucx een ander discoort,, zijn
110 Aylacen het veltgescrey en wilt niet gehoort,, zijn
Adieu mijn trommelslager wy moeten scheyden.

HOERENVOERDER

Waer sal ic hoerenvoerder al dees hoeren leyden
Dit afdancken is ons een bitter morceel
Die gheenen man en hebben maken haer nae dordeel
115 Om goede lieden te dienen waer pijn verloren.

EEN VELTHOERE QUAET OPSTEL

Ey erm hoeren waer toe zijn wy geboren
Wy hebben oyt den legher gevolcht gehad
Nu krijghen wy tot loon eenen voet voer tgadt
Niet wetende wat wy selen bedrijven
120 Wy mogen gaen wordden allemans wijven
Soeken ons eers weergay van stede tot stede
Elck steeck synen vinger op dier willen mede
Ick en kenne niet uwer alder namen
Wie volcht my nae?

Nu roept den heelen tros.

125 Wy alle te samen, alle te samen.

Eene die heet DER BENAUDER CONFOORT half gheestelijck.

Alle die oyt in benaudtheyt quamen
Naer dbetamen, luystert toe en hoort
Mijn heer sendt my, ic ben der benauder confoort.
Ic come van daer hy int hoogste is gheseten
130 My bevelende dat ick elck benaude sou laten weten
Dat hy dbestandt, hier int landt heeft gesonden
Wt genadelijcke compassie te desen stonden
Spreekt lof met allen monden,, hem ter eeren
Wilt voorts sonde schouwen ende tot hem bekeeren
135 Hy roeptse al die belast en beladen,, sijn
Vreest hem, tsal u ter minster schaden,, sijn
Hy can elcken ontlasten, betrouwt hem sonder ducht
Hy is seer genadich, der ermer toevlucht
Diesmer vele vint levende in swaer verdriet
140 Die opt hare gherust woonden en hebben nu niet

Mits dat de landen soe deerlijck zijn bedorven
Maer wie God oyt aenriep heeft troost verworven
Gelooft en betroudt, hy sal uwer smertten heyl,, sijn.

MEEST ALLE SCHIPPERS

DAnck hebt Heere dat de zee nu sal veyl,, sijn
145 Naer sulcx confoort soe hadden wij verlangen
Hoe selen wy nu visschen en herinck vangen
Nu wy over al zeylen mogen vry ende vranck
Der coopliden goet bestellen, o Heere hebt danck
Laet de zeylen bereyden ende schepen pecken.

DEN GEMEENEN COOPMAN

150 **N**U mogen wy over al reysen en trecken
Met onsen goede te water oft te lande
Sonder vreesse met ons comenschap menigerhande
Den gemeynen man salder by prophiteren,
Danck hebbe God, wy hopen te conquereren
155 Om te houden ons daghen van betalinge.

GEMEENEN AMBACHTSMAN

IC wil cloeckelijck gaen wercken sonder dralinge
Ick hope ghelt te ontfangen ten mach niet falen
Dat ick tachter ben hope ick nu wel te verhalen
Mijn schulden betalen met der huysshueren
160 Ick hope het bestandt sal noch langhe dueren
Daer wt mocht wel spruyten eenen vasten peys.

GEMEENEN LANDEMAN

IC mocht van blijschappen wel singhen kierioleys
Dats dbegintsel van den vesperen op den paesdach
Lof Heere inden hoogsten diet al vermach

165 Dat ghy ons af neemt dit swaer verdriet
Wy erme huyslieden en behielden doch niet
Al wat de vianden niet en hebben gerooft
Dat namen ons de vrienden des seker gelooft
Maer tstaet nu op een beteren soudick hopen.

BLIJFRABBAUT EENEN IONGEN

170 Siet doch Cleyn sorghe, thuy van neringhe is open
Menich benaude sie ick daer vore staen
Met Verstandt ende Redene, dit sal wel vergaen
Menich benaude sal nu heel verblijen.

EEN RABBAUKEN CLEYN SORGE

Nu mogen wy altemet een borseken snijen
175 Oft sonder orlof tasten in elckerlijcx sack
Aen menich benaude ons neringe gebrack
Maer hy mocht nu wel beter ghemoet,, sijn.

Een degelick man ghenaeemt Verstandt, Menich benaude by hem staende, ende de Redene met eenen peerts toom inde hant voer thuy van neringhe, thuy staet open maer de neringhe slaept daerinne.

VERSTANDT

AL wat van God comt moet oprecht en goet,, sijn
Alle volmaecte gaven comen van boven
180 Van den Vader des lichts, wilt hem dancken en loven
Dat het huys van neringhe is open gegaen.

MENICH BENAUDE *met eenen haek heet* DESPERATIE

Och vriendt hoe comet open?

VERSTANDT

WIJsheyt hevet ghedaen God de Heere heeft wijsheit gesonden inde raet
Daer wijsheyt is gaget wel vroech ende laet
185 Daer wijsheyt is, den landen wel geschiet

God en schiep hemel ende eerde sonder de wijsheyt niet
 Wijsheyt was God den Heere beneven
 Soe den wijsen man Ecclesiasticus heeft beschreven
 Doer wijsheyt sachmen Salomon triumpheren
 190 Met wijsheyt moet men alle landen regeren
 Wijsheyt maect eendracht verdrijvende twist
 Ten gater niet wel daermen de wijsheyt mist
 Maer daer wijsheyt discoort houdt ghevaen
 Sietmen alle staten in goeder reformatie staen
 195 Na mijn vermaen, spreect God lof met allen monden
 Die ons hier met wijsheyt heeft ghesonden
 Den sluetel van het huys van neringe
 Daer Menichbenaude nae hadde begheringe
 Neringhe slaept noch wat, maer sy sal ontwecken
 200 Ende eer iet lanck allen het landt duer trecken
 Ick Verstandt hebbe des seker tijdinghe
 Gaet nu laboreren, en maect verblijdinghe
 Dat ons God hier heeft gesonden
 Bestandt Welcke van Peys is de oprechte lutenandt
 205 Aen elcken candt,, danct God der gratie.

MENICHBENAUDE

Ick hebbe hier eenen haeck genaemt Desperatie
 Ic meende thuy open te doene zijnde seer verert
 Maer het slot was alte bijsterlijcken verwert
 Dwelck gheenaemt is Tghemeyn prophijt
 210 Waer duer dat comen is desen dieren tijt
 Ick bens schier al quijt,, en hebbe gheen teringhe
 Dus bleef gesloten thuy van neringhe

Maer God sy ghedanct dattet nu is ontsloten
Theeft my Menichbenaude langhe verdrotten
215 Mijndanden sietmen dagelijcx minderen
Ick ben veel schuldich en hebbe thuys vol kinderen
En de torven cooptmen tien guldens dlast
Thout is bijster diere, dwelck my qualijcken past
Ick vreesse noch te sterven van couwen
220 En de kinderen moeten eten.

REDENE *ghecleet ghelijck een sibylle*

Die vader ende moeder can houwen
Sal de kinderen wel voeden avont en morgen
God vermenichvuldiget, en wilt niet sorgen,
De Heer seyt, de Lelikens inden velde aensiet,
225 En de vogelkens die en sayen noch en mayen niet
Hoe lustich cleet hy die bloemkens fray gemanierd,
Salomons tempel en was noyt soo seer verciert
Ende de vogelkens diversch van pluymenteringhe
Waer voer sorchdy dan en maect mormeringhe?
230 U sorghen en baet niet, al sorchde ghy noch soe seere.
Sinte Peeter seyt, worpt u sorghe op God den Heere.
Eest goeden tijt, quaden tijt, wilt dit bevroen
Sonder Gods hulpe en condy niet gedoen
Segdy niet Heere uwen wille moet gescien
235 Inden Vader onse, wilt my doch bedien
Spreecty sulcken woorden dagelijcx sonder meenen?
Soe wilde ghy wel dat uwen wille geschiede alteenen
Ghecty dan met God tsy luyde oft stille?
Ten valt niet een blat van den boome ten is Gods wille

240 Wildy dan tegen den wille Gods rebelleren?
Neen, ghy moet u onder sijnen wille verneren
U selven te buyten gaen ende heel vernieten.

MENICHBENAUDE

Mijn groote onverstandicheyt mach my wel verdrieten.
Maer ick deet wt benautheyt, zijnde desperaet,
245 Ick wil my voorts beteren vroeck ende laet,
O Redene u onderwijs heeft my ghenesen.
Ick hope aen God het sal nu beter wesen
Nu ick thuys van neringhe sie open staen,
O Verstandt ick danck u van u goet vermaen
250 Ick wil nerstich gaen laboreren rechtevoort.

Eenen Eraudt met een ratele, GEMEENEN ROEP, ghenempt

Hoort, hoort, hoort, al wat neringe orboort
Mijn rapoort,, brenge ic voort,, in dese landen
Daer en is nu gheen discoort,, het leeft al onghestoort
Onsen lantsheere en heeft gheen vianden
255 Die ons wilden maken ter schanden
Spoelieren en branden, verschueren met den tanden
Sijn nu in banden,, druck wiltse quellen
Dats den capiteyn Maers met al zijn ghesellen
Haren grooten hoomoet leet nu in dassen
260 Laet nu hoveren, en vrolijck brassen
Vereenicheyt sal wassen,, met der Franscher croone
Thuys van neringhe staet open fray ten toone.

EEN ARBEYDER VAN DEN WERF

Dien voys clinct boven alle voysen scoone
Dat is onsen Lorren een blijde mare

265 Wy selen op den werf wel wordden gheware
Dattet goet hier sal comen sonder saveconduyt.

EEN STRAETARBEYDER

This wonder dat de groote clocke niet en luyt
Om dattet huys van neringhe is open
270 Wat selen wy al wercx krijghen soudick hopen
Van tsmergens tot tsavons, jae op de noene.

EEN CRAENKINT

Wat selen wy craenkinders al hebben te doene
Met wijn ende olye ende engelsche packen
Nu men de orloghe siet slabbacken
275 Wy en selen nauwe moete hebben om eten.

EEN PACKER

Wy packers en selen oock niet wordden vergheten
Sulcken gemeynen roep moet ick prijsen
Wy selen nu beteren deser stadt accijsen
Want den arbeyt moet doch ghevoedt,, zijn.

EEN WT DE GROOTE WAGHE

280 Al mogen wy somtijts van arbeyt vermoedt,, zijn
Inde waghe, met packen, corteelen, oft pijpen,
Wy willender eenen vrolijcken moet in grijpen
Om dat ons neringe sal toegestiert,, wordden.

EEN MEEWERCKERE

Hoe selen de Meebalen nu vertiert,, wordden
285 Meecrappen, gemeene, ende oock mul
Wy willen ons van blijschappen gaen drincken smul
Om dattet huys van neringhe is open ghedaen.

EEN MORIAENSKINT

Ten sal ons Moriaenskinderen niet teghen gaen

Wat selen ons meesters goets brenghen wt oosten

290 Sy selen ommers de vroukens vertroosten

De zeepe moghen sy nu te stouter orboren.

EEN COREN METERE

Wat selen wy al te meten hebben terwe en coren

Gherste, havere, ende alderhande graen

De backers selent ghewaer worden saen

295 Ende al de gemeente soe ick can versinnen.

EEN BUYDELDRAEGHERE

Wy buydeldraghers selen oock gheldeken winnen

Al moeten wy altemet rieken ons sweet

Wy en borghen niet, tghelt is al ghereet

Dat versoet den arbeyt al draghen wy ons madt.

EEN TORFDRAGHERE

300 Wat hebben wy Torfdraghers schade ghehadt

Midts dat den torf niet en heeft connen droogen

De winninge was sober, maer wy moestent gedoogen

Ons borse was ghevult als ijdel uyers.

EEN CORDEWAGENCROYERE

Het sal oock beteren met ons Cordewagencroyers

305 Men sal ons des te meer ten Damme spueren

Ick wil van blijschappen gaen wandelen na

Dueren Ende drincken daer een vrolijck hoot.

EEN PLAYER VAN DEN BIERHOOFDE

Wy selen opt dbierhoofd ooc winnen ons broot

Nu Bestandt, int landt is, wat sou ons letten

310 Wat selen de pleyten goets oversetten?

Elck salder aen winnen minst metten meesten.

EEN GHERBELUERDERE

Wy Gherbelueders hopender by te verleesten

Dattet huys van neringhe staet open

Wat salder speceryen comen soudick hopen

315 Wt Calcoeten, wt Indyen, en ander foreesten.

Een personagie genaemt Alle vrolijcke constige gheesten, behangen met musijcke, rethorijcke, en alle scietspel en schermen.

IC ben ooc hier Alle vrolijcke constige gheesten

Wiens herte gaet open als een bloeme plaisant

Midts dattet Bestandt,, nu is comen int lant.

Mijn herte brandt,, wie soude sulcx verdrieten

320 Hoe vrolijck salmen nu met cruysbogen scieten

Den papegaye, naer doude pleghen

Oft te doele, elck salder toe zijn geneghen.

Hoe selen die hantbogeschutters schueren die witten?

This lustich om sien voer die daer staen oft sitten

325 Elck siet daer de conste de rijcke met den ermen

Hoe selen de colueveriers schieten, hoe salmen schermen

Hier binnen naer prijs oft buyten der stede

Daer gauderen de wijntaveniers mede,

Alle gheesten selen doer dbestandt verfrayen,

330 Laet kissen en brayen,, ten mach niet schayen,

Men salder oock backen taerten en vlayen,

Druck sal verwayen, doer lustige musijcke,

De rethrozeens sullen wonder doen in rethorijcke

In elcken wijcke,, wie soude doch sulcx laken.

Eenen waghen daer een smisse op staet, daer op eenen smit die heet Labuer, ende zijn cnape heet

Goetwillich.

LABUER

335 NU wil ic van alle dit harnas gaen braetpannen maken

Het leet en roest, inden hoeck gesteken,

Men hoort doch van veet oft orloghe spreken,

Bestant is doch in alle dees landen comen,

Soe ick van Vrolijcke gheesten hebbe vernomen.

340 Soe salmer goet chier maken, brayen en brassen.

Goetwillich mijn cnape, maect u aent vlassen,

Ick Labuer en wil niet dan braetpannen smeden,

Neemt ras den hamere, en ruert u leden,

Wy moetender heden,, maken een volle dozijne,

345 Als die gesmeet zijn, soe ghaen wy te wijne,

Tvolck moetse hebben men salder smuysteren In alle huysen.

GOETWILLICH.

Och wy, meester daer sou ick na luysteren,

Ick Goetwillich com u by ende ben bereet,

Haddick slechts cleyn bier.

LABUER

350 Cleyn bier is ergher dan Jeu zweet:

Neen wy selen wijn drincken soudick hopen,

Want het huys van neringhe is doch open

Soe ick wel bescheelijcken hoorde bedien,

Tvolck en sal op gheen cleynken sien

355 Als tghelt onder den man comt dat wordt ghepresen.

GOETWILLICH

Meester, dit selen wel lepelen wesen

Om alle tghebraet mede te droopen,

Siet toch hier zijn tophuyven met hoopen,
Ende dees steecksweerden macht u niet vervelen,
360 Daer selen,, wy af maken de lepelstelen.
Her laet ons gaen smeden en nemes wel merck,
Als ons taeck ghedaen is so laten wy werck,
En van dees lange vorduynen so maken wy wel speten.

EEN PERSONAGE DEN COUWENBERCH

Wy erme vanden couwenberch moeten me eten
365 Van die lacker brocken stucken en stullen,
Longheren hoe selen wy onsen pender vullen
Salmen over al gaen maeltijen houwen
Soe wil ick den deyl tot Peeterpots schouwen
En blijven slapen tot by de noene,
370 Sinte Michiels en hebben wy niet te doene,
Ick ete al liever die witte canten.
Ick weet noch maerten onraetsame danten
Sy gheven ons den schoot vol vroech ende late.

EEN PERSONAGE DE LEPELSTRATE

Daer weten wy bescheet af inde Lepelstrate,
375 Wy cloppen menich lacker brocke op onsen tant,
Tvolck gheeft van blijschapen om dbestandt
Ende de wijle den coninck hier heeft ghelegen
So hebben wy menige lacker brocke ghecregen
Voer dees heeren hoven, men souwer nae snacken.

EEN PEETERPOTS BRUER, BRUER CLAES.

380 Bruer Jacob, wy en derven soe veel broots niet backen
Als wy voortijts plagen te deelen
Sy lijen haer nu met die lacker morceelen

Ende die witte canten is al beter aes.

BRUER JACOB EEN PEETERPOTS BRUER

Ghy en liecht niet al condijt wel bruer Claes

385 Die eens wel vaert en derf altijts niet claghen

De schamele die moeten den cost bejaghen

Ick duchte moesten wij leven nae haerder ghijsen

Wy souwen oock die lacker brocken prijsen

Veel lackernijen zijn quaey ghewenten

390 Maer haer lackernije en is geen seker renten

Haer voernemen moet dicwils falen

Dan comen zij tot Peeterspots een broyken halen.

Een cramerken met een meersse met liedekens

Wie wilter mede sonder langhe dralen

Te leeren diversche talen, principael Fransoys

395 O, die dat can spreken, dat is wat moys

Men spreket te hove dees landen duere,

Wie wilter me Fransoys leeren, ick gae vuere

Noudt Bestandt is elck macht gaen leeren

This een schoon tale voer princen en Heeren,

400 Wildy al mede Luyk, Hans, Claes en Peer?

Soe nemen wy lancx Italien den keer,

Tsal onser alder prophijt zijn soe ick micke

Wie wil me nae Vranckerijck?

Eenen overdecken wagen met jonghers, die roepen ghelijck icke icke icke.

Noch een wagenken daer sidt een maecht oppe, die heet de Violiere

Dat hoor ick gherne tot elcken clicke

405 Mijn hert wilt my wten buyck springen

Laet ons van blijschappen een liedeken singen

Datmen over al mach reysen int landt,
God sy ghelooft dat wy hebben Bestandt,
Singt nae, ick heffe op sonder vermijdinghe.

Ende wordt ghesongen op den voys: Sottekens keert u omme.

410 LOeft God eersame,, maect verblijdinghe
Wy hooren fame,, van goede tijdinghe
Daer en is twist noch strijdinghe
In al ons princen landt

415 God de Heer is ons bevrijdinghe
Hy sendt ons hier dbestandt.

Maers is seer cranck,, vol droeffenissen
Herseloos is op den ganck,, met zijnder pissen
Sijn opset mocht wel missen

420 Al ghinck hy west oft oost
Dbestandt cant al beslissen
Hy vindt noch slappen troost.

Alle hooplieden,, en capiteynen
Mocht wel leyt gheschieden,, soudick meynen

425 Ruyters moeten vercleynen
Vercoopen tuych en ros
Thert sweert haer al vol bleynen
Lantsknechten met den tros.

Alle die maken,, Maers begheringhe
430 Mogen wel versaken,, sulcken weringhe
Buscruyt nae ons vercleringhe

Harnas, spise en zweert
Brengh by nu sober teringhe
Want this nu seer onweert.

435 Thuys van neringhe,, staet nu open
Ons hertsen zweringhe,, is vercropen
Tsal beteren soudick hopen
Met menich benaude nu
Synen moet was hem ontsloopen

440 Hy hadde grooten rou.

Goede redene,, met Verstande
Stelden hem te vredene,, als de vaeljande,
Hy behaelde voer haer schande
Dat hy werdt desperaet

445 Gods wil hem doch sulcx jande
Diet al te boven gaet.

Ghemeenen coop,man,, en ambachts lieden
Met des schippers hoop,dan,, sal duecht geschieden
Den landtman en derf niet vlieden

450 Voer vyanden cleyn oft groot
Dbestandt can sulcx verbieden
Elck mach nu winnen zijn broot.

Arbeyders alle,, buyten en binnen
By sulcken ghevalle,, sullen gheldecken winnen

455 U wijfs en derren niet spinnen

Tvlas is oock veel dier
Wilt u daer op versinnen
En soect altijts goet bier.

Goetwillich en Labeur,, rueren haer leden
460 Doer dbestants faveur,, staen zy en smeden
Braetpannen, en dat mids reden
Van harnas soomen siet,
Tvolck maect goet chier in vreden
Thernas en ghelt nu niet.

465 Neemt danckelijck ghy Heeren, der schilders manieren
Van hertsen tuwer eeren,, doen dit de Violieren
Dbestandt doet ons dus tieren
Waer duer dat Maers vertrect,
God wil ons peys toe stieren
470 Peys rethorijck verweect.

Dit seyt den wageman vanden jongers nae dlieken

NU wort doch alle vruecht ontdect
Twaer schade lieten wy bier oft wijn verzueren
Ick wil u alle gelijck nae Vranckerijck vueren
Daer selen wy drincken goeden franschen wijn
475 Wie gheldeken me brengt salder willecom zijn
Wy willen derwaerts eer iet lanck
Neemt dit vanden Schilders Violierkens in danck.

1556.

Per Herpenere, messelijck 8 siet.